

Občianska advokácia a mimovládne organizácie

Anotácia: Kapitola sa zaoberá pojmami občianska advokácia, moc a verejný záujem a mapuje ich doterajšiu reflexiu na Slovensku. Venuje sa otázkam kultúrnych tradícií a charakteru štátu v kontexte ich vplyvu na formovanie verejného záujmu. Pokúša sa o reflexiu občianskej advokácie vo vzťahu k organizovanému presadzovaniu záujmov. Interpretuje širší politicko-spoločenský kontext a popisuje vývoj legislatívnych podmienok pôsobenia občianskej advokácie na Slovensku. Analyzuje vývoj tohto typu aktivít, popisuje ich hlavných aktérov a aktivity od začiatku 90. rokov do súčasnosti. Poukazuje na zložitosť interpretovania významu občianskej advokácie a pokúša sa pomenovať jej infraštruktúru. Zachytáva vývoj a niektoré štiepenia v prostredí mimovládnych organizácií. Na záver sa venuje niektorým trendom a výzvam pre tento typ aktivít.

Kľúčové slová: občianska advokácia, verejný záujem, štát, tretí sektor, moc, etatizmus, systémové zmeny, občiansky aktivizmus, verejná politika, kampaň, prístup k informáciám, právo na spravodlivosť, právo na prístup k rozhodovaniu, korporativizmus, ochrana práv, verejný priestor.

„Na štyri roky si zvolíme politikov a títo sa po voľbách stávajú jedinými hráčmi na politickom ihrisku. Jedinou možnosťou občanov je, že o ďalšie štyri roky budú hlasovať inak. Aká je však možnosť vyvíjať tlak na politikov medzi voľbami? Existuje spôsob, ako ovplyv-

ňovať politiku zdola? Mohli by to byť nezávislí intelektuáli, ktorí sa profesionálne v politike neangažujú, ale sledujú ju a vedia sa k nej vyjadriť, čo nevie každý, pretože to vyžaduje isté znalosti a kompetencie. Taktiež by to mohol byť tretí sektor, ktorý disponuje istou mocou, je organizovaný a dokáže mobilizovať ľudí.“

Egon Gál

1. ÚVOD

1.1. K POJMU OBČIANSKA ADVOKÁCIA

Pojem občianska advokácia (z anglického *advocacy*) sa objavil na Slovensku po roku 1989 podobne ako iné pojmy pochádzajúce z anglo-amerického jazykového a kultúrneho prostredia, napríklad filantropia, think-tanky, facilitácia atď. Spolu s mnohými inými novými pomenovaniami spoločenských procesov a javov sa na Slovensku začali používať pri znovuzrodení občianskej spoločnosti pod vplyvom intenzívnych vzťahov a komunikácie so Západom, najmä s USA. Stále však predstavujú akési novotvary používané najmä v mimovládnom prostredí, na ktoré si spoločnosť ešte nezvykla, a porozumenie ich obsahu nie je bežné ani jednoznačné. Ako uvidíme neskôr, nie je to náhoda.

Zjednodušene sa dá povedať, že v anglosaskom prostredí pojem *advocacy* vyjadruje úsilie orientované na zmenu a ovplyvňovanie rozhodnutí, ktoré majú vplyv na život širšieho okruhu zainteresovaných osôb. Vo viacerých zahraničných

definíciách sa pojem advokácia spája s **presadzovaním záujmov a ochranou práv**, ovplyvňovaním rozhodovania či účasťou na ňom, vyrovnávaním rôznych nerovností v rozsahu moci, ako aj so snahami o zlepšenie životných podmienok konkrétnej cieľovej skupiny. Navodzuje však aj otázku širšieho než úzko skupinového či individuálneho záujmu a pokúša sa o riešenia, a teda o zmeny, ktoré majú systémový charakter a účinok, napríklad tvorbou a ovplyvňovaním rôznych verejných politík, noriem a regulácií (pozri Demeš, 2000). Tieto snahy sa pritom môžu dotýkať celého spektra **tém** – na Slovensku sú v súčasnosti badateľné snahy viacerých občianskych iniciatív o zmenu alebo monitorovanie zmien systémových podmienok v otázkach životného prostredia, vzdelávania, sociálnej sféry, zdravotníctva, starostlivosti o deti a mládež, zahraničnej politiky, ale aj v otázkach fungovania politického systému a verejného sektora, akými sú transparentnosť či konflikt záujmov. Na dosahovanie svojich cieľov používa občianska advokácia kombinácie rôznych **nástrojov** – od teoretických analýz, výskumov, hodnotení a odporúčaní v oblasti verejných politík, snáh o ovplyvňovanie verejnej mienky, mobilizácie občanov, poskytovania právneho poradenstva až po priame akcie, kampane, demonštrácie, petície či lobizmus.

Ak hovoríme o **občianskej** advokácii, klasifikujeme a zužujeme predmet úvahy na aktivity, ktorých **aktérmi** či iniciátormi sú buď neinštitucionalizované neformálne **občianske iniciatívy** (skupiny občanov), alebo **mimovládne neziskové organizácie (MNO)** či ich aliancie. Predmetom tejto kapitoly budú niektoré aktivity a rola MNO na poli občianskej advokácie od začiatku 90. rokov do súčasnosti a reflexia tohto fenoménu v širšom kontexte transformácie spoločnosti na Slovensku. Bude sa však venovať aj ďalším súvisiacim otázkam, ktoré zasadzujú občiansku

advokáciu do širších konceptuálnych, spoločenských, politických a legislatívnych súvislostí, a ktoré azda pomôžu túto tému lepšie pochopiť. Analýza sa nebude zaoberať think-tankami a ich vplyvom na verejnú politiku, pretože uvedenej téme sa venuje kapitola „Think-tanky na Slovensku“ v tejto publikácii.

1.2. REFLEXIA KONCEPTU OBČIANSKEJ ADVOKÁCIE NA SLOVENSKU

Občianskej advokácii pomohli preraziť cestu ekologické organizácie a iniciatívy, ktoré vďaka dobrej organizovanosti, prepojenosti a otvorenosti dokázali popri obhajobe „záujmov prírody“ reflektovať aj tento typ činnosti. Explicitne to dokumentuje napríklad príbeh Centra pre podporu miestneho aktivizmu (Center for Environmental Public Advocacy, CEPA), ktoré v roku 1992 založili Juraj Zamkovský a Pavol Žilincík. Medzi aktivitami CEPA boli aj vzdelávacie podujatia pre aktivistov environmentálneho a neskôr ľudskoprávneho hnutia spojené s budovaním konceptuálneho inštrumentária občianskej advokácie, ktoré bolo v kontexte začiatku 90. rokov úplne nové.¹

V publikáciách sa pojem občianska advokácia začína častejšie používať až na prelome rokov 1997 a 1998,² čo odráža intenzívnejšiu činnosť občianskych organizácií v tejto oblasti (napríklad kampaň „Tretí sektor SOS“, vznik Fóra Zachráňme kultúru v roku 1996, občianska kampaň Za čestné a spravodlivé voľby OK '98 atď.). V roku 2000 sa už aj v domácom prostredí s konceptom občianskej advokácie narába ako s jednou z hlavných, vysoko rozvinutých charakteristík mimovládneho sektora. Otázna však bola a je jej udržateľnosť. Vývoj občianskej advokácie sa stáva prvýkrát predmetom reflexie v štúdiu Pavla Demeša v *Čítanke pre pokročilé neziskové organizácie* (Demeš,

2000), je spomínaný v *Súhrmných správach o stave spoločnosti* vydávaných Inštitútom pre verejnú otázky (IVO) i na mnohých konferenciách či stretnutiach.

Špecifickú a dôležitú stopu zanechala v slovenskom prostredí aj činnosť National Democratic Institute (NDI),³ ktorý pomáhal budovať mechanizmy komunitného organizovania v Trenčíne, Banskej Bystrici i v Prešove. Ovplyvnil tým mnohých občianskych aktivistov. V rámci programu „Tvoja Zem“, realizovaného Nadáciou Ekopolis v konzorciu s ETP Slovensko, existoval od roku 1999 grantový program „Obhajoba občianskych záujmov“, ktorý cielene podporoval občiansku advokáciu (pozri Šip, 1998; *Výročná správa Nadácie Ekopolis*, 1999). Ďalším dôležitým zdrojom reflexie občianskej advokácie bol medzinárodný porovnávací výskum neziskového sektora pripravený Univerzitou Johna Hopkinsa pod vedením Lestera Salamona, ktorý v roku 1999 na Slovensku koordinovala Helena Woleková. Pri zaraďovaní občianskej advokácie výskum vychádzal z medzinárodnej klasifikácie neziskových organizácií (*International Classification of NonProfit Organizations*, ICNPO), ktorá rozoznáva dve funkcie neziskových organizácií: 1. **poskytovanie služieb** v oblastiach ako vzdelávanie, zdravotníctvo, bývanie, sociálna starostlivosť a pod.; 2. **expresívna funkcia**, ktorou sa vyjadrujú kultúrne, náboženské, profesijné a iné hodnotové orientácie a presvedčenia (Salamon, 2003, s. 22).⁴ Občianska advokácia patrí pod expresívnu funkciu a označuje ochranu práv a záujmov a identifikáciu problémov, ktoré nie sú v spoločnosti reflektované.

Vzhľadom na nejednoznačné vnímanie konceptov, s ktorými fenomén občianskej advokácie v pomyselnom priestore susedí a s ktorými sa prelína, či už je to sociálna zmena, verejný záujem, moc, participácia, rôzne koncepcie pozitívnych práv atď., je jeho popísanie napriek zdanlivej jednoduchosti zložitú.

Pri popisovaní občianskej advokácie je dôležité zdôrazniť nasledujúce charakteristiky:

- **Laickosť** – zdôrazňuje moment legitimity a validity laického pohľadu na riešenie problémov zo strany tých, ktorých sa problém týka, bez zneváženia či ignorovania expertného pohľadu. Tento rozmer je dôležitý zdôrazniť najmä s ohľadom na tradíciu, ktorá v rozhodovacích procesoch preferuje skôr expertnú mienku. Neexistujú však žiadne „geniálne riešenia“ či návody expertov a technokratov. „Aj tie najdokonalejšie projekty strácajú hodnotu, ak sa k nim nemôžu vysloviť aj laici, a to najmä tí, ktorých sa problém i jeho možné riešenie týka“ (Bútora, 1995, s. 97; pozri Bútora – Košťálová, 1995). Práve široko postavené participatívne procedúry, ktoré umožňujú účasť na rozhodovacích procesoch, sú nástrojom pre uznanie občianskeho laického hlasu.
- **Solidarita** – zdôrazňuje rozmer presahu len vlastného úzko pragmatického záujmu a nápomocný a altruistický postoj, akýsi rozsah sociálneho kapitálu. Advokačné aktivity nie sú len čírou otázkou záujmov, a nie sú ani idealistickými spontánnymi výkrikmi. Je v nich moment pragmatickej efektívnosti, ako aj moment solidarity. Mimovládne neziskové organizácie sa napríklad v roku 2000 angažovali v prospech posilnenia samospráv v kampani „Za dobrú reformu verejnej správy“, hoci priamo nesúvisela s ich záujmami.
- **Systémovosť** – občianska advokácia síce môže mať charakter spontánnych kampaní, ktoré často vstupujú do vopred prehratých zápasov, ale nemala by rezignovať na systémovú zmenu. S tým súvisí aj politická povaha advokačných aktivít, keďže mnohé systémové riešenia vyžadujú vstup do politického priestoru (nie však nevy-

hnutne do straníckej politiky, hoci aj také riešenia sú možné), ale aj budovanie expertízy, znalostí a organizačnej kapacity. Pred mimovládnyimi organizáciami usilujúcimi o systémové riešenie problémov sa však vynára závažná otázka postoja v otázke širšej spoločenskej spravodlivosti týchto riešení.⁵

V 90. rokoch mala občianska advokácia na Slovensku charakter vymedzovania sa voči štátu, či už išlo o podporu reformných a transformačných procesov, ochranu rôznych hodnôt (prírody, kultúry, tolerance), zmeny v právnom a daňovom prostredí pre MNO, alebo o miesto „ne-štátu“ v poskytovaní služieb.⁶ Dôvodom bol pravdepodobne fakt, že štát bol stále veľmi silný, a to aj napriek reformám a procesom demonopolizácie, decentralizácie, deetatizácie a dekoncentrácie v rôznych oblastiach, od daňovej sféry až po vzdelávanie (Woleková, 2000). To však nie je jediný dôvod. Významná môže byť aj skutočnosť, že na Slovensku sa aj koncom 80. rokov objavovali úsilia – či už v kresťanskom, alebo bratislavskom ochranárskom prostredí – ktoré sa čoraz viac vymedzovali voči štátu. A aj vďaka vnútropolitickému vývoju po roku 1989 zostal v generácii Novembra 1989 oprávnený pocit, že štát je tou druhou stranou. Tento pocit pretrval až do súčasnosti, úmerne s tým, akú kvalitu demokratického vládnutia prejavoval štát (pozri Bútora – Košťálová – Demeš – Bútorová, 1996, s. 188).

Vymedzovanie sa voči štátu však nemusí byť len sprievodným znakom spomínanej tradície, ale môže ísť aj o imanentnú súčasť akýchkoľvek snáh o systémové riešenie problémov, t. j. snáh o odstraňovanie príčin, nie dôsledkov. Štát je a aj ostane aktérom, bez aktívnej či pasívnej účasti ktorého budú MNO len veľmi ťažko schopné dosiahnuť svoje ciele pri presadení systémových zmien (Burkeman, 2004).

1.3. TRADÍCIE ETATIZMU

Za ostatných 15 rokov sa na Slovensku oproti predchádzajúcemu obdobiu výrazne znížila dominancia štátu nad občanom. Spôsobila to zásadná zmena politického a právneho systému a tiež prebiehajúca ekonomická transformácia: po roku 1989 sa občanom dostali do rúk právne a inštitucionálne nástroje vo forme politických, občianskych a ľudských práv a slobôd. Okrem toho sa výrazne znížila aj miera prerozdelenia štátu v ekonomike. Napriek týmto zmenám ostal vzťah štátu (vlády) a občana v mnohých smeroch konzervovaný. Ponovembrové vládnuce elity sa až na malé výnimky nedokázali moderným spôsobom vyrovnat s dedičstvom etatizmu, siahajúcim až kdesi do monarchie, ale aj ľudáckeho a komunistického režimu.⁷

V tomto komplikovanom vývoji a prostredí ponovembrové vlády na Slovensku často stotožnili správu štátu so štátom (Zajac, 2002). Navyše, vládnuce elity usilujúce o vznik samostatného štátu v prvej polovici 90. rokov neskrývane využívali moc štátu a rétoriku ospevujúcu štátnu samostatnosť (okrem vlastného obohatenia sa) aj na dosahovanie partikulárnych politických cieľov, ktoré zanechali na tvári Slovenska zásadné stopy. Príkladmi sú neuskutočnenie referenda o rozdelení ČSFR, únos Michala Kováča ml. či privatizácia v období tretej Mečiarovej vlády. Vo všetkých spomínaných prípadoch sa vládnuce politické elity stotožnili so štátnou mocou a využili ju vo svoj individuálny a stranícky prospech. Hoci po politických zmenách po roku 1998 sa najvypuklejšie prejavy tohto správania stratili, tendencie k stotožňovaniu správy štátu so štátom pretrvávajú.⁸

K etatizmu prispievajú aj iné faktory. Pretrvávajúce štátno-paternalistické očakávania verejnosti (porovnaj tabuľku 12 v kapitole „Mimovládne organizácie a dobročinnosť vo svetle verejnej mien-

ky“ v tejto publikácii) živia významné preferencie politických strán, ktoré sa netaja snahou o zvyšovanie zasahovania štátu do hospodárstva či života občanov. Zaujímavé je aj už spomenuté zníženie miery prerozdelenia štátu v ekonomike oproti obdobiu pred rokom 1990. Od roku 1993 sa však miera prerozdelenia zvyšuje. Hoci súčasná vláda predpokladá do roku 2006 jej zníženie na úroveň 41 %, je to stále viac ako v roku 1993 (*Budúcoročný...*, 2004; porovnaj Mikloš – Žitňanský, 1996). Obísť sa nedá ani zvyšujúca sa miera regulácie na všetkých úrovniach, ktorej spravidlom znakom je aproximácia práva s legislatívou Európskej únie (EÚ) spojená s nárastom byrokracie. Podľa niektorých zdrojov v SR v súčasnosti platí viac ako 12 500 právnych predpisov (www.epi.sk).

Ďalším faktorom vzťahu občianskej spoločnosti a štátu po roku 1990 je pretrvávajúca dominancia politických strán, pripomínajúca až istú podobu **straníckeho korporativizmu** či partitokracie. Táto najmä v rokoch 1994 – 1998 zabezpečovala privilegované postavenie politickej lojálnym skupinám (Malová, 1997), čo sa prejavilo v procese privatizácie i v spôsobe obsadzovania funkcií v štátnej správe. Situácia sa čiastočne zlepšila po reformách v ekonomickom a verejnom sektore v rokoch 2001 – 2003, ale stranícka príslušnosť je v mentalite spoločnosti naďalej vnímaná ako veľmi dôležitá. V politickom spektre majú navyše stále vysoký podiel viaceré strany s extrémnym či neštandardným nazeraním na správu vecí verejných.

Spoliehanie sa na štát však nie je špecifikom Slovenska alebo strednej Európy. Viera v sociálny štát významne formovala európsku skúsenosť v druhej polovici 20. storočia. Hoci to môže znieť paradoxne, skúsenosť z roku 1989 obnovila (niekto by mohol povedať, že vytvorila) v slovenskej spoločnosti priestor pre ovplyvňovanie verejnej politiky občanmi a ich iniciatíva-

mi nad rámec toho, čo sa v Európe považuje za primerané. Tento trend posilňovania občianskej spoločnosti ako aktéra verejnej sféry (a nielen súkromnej) v 90. rokoch podporovali najmä americké súkromné i verejné zdroje a sčasti aj európske verejné zdroje, predovšetkým v záujme vnútropolitckej stabilizácie a demokratického spravovania štátu. Rozsah aktivít ovplyvňujúcich verejnú politiku z mimovládneho a nestraníckeho prostredia bol výnimočný aj v porovnaní s krajinami strednej Európy. Napriek tomu však v porovnaní s tempom vývoja občianskej spoločnosti v západnej Európe, ovplyvneného 40-ročnou kontinuálnou povojnovou obnovou v duchu demokracie a trhového hospodárstva, vyznieva tento vývoj mierne asynchrónne.

Významnou črtou programov z prostredia štátov EÚ bol a je dôraz na rozvoj medzisektorovej spolupráce a budovanie partnerstiev. Uvedená snaha o konsenzus, dohodu, o spoločné úsilie pri hľadaní riešení vo verejnej sfére je zrejme aj určitým vyjadrením traumy z devastujúcich vojenských konfliktov 20. storočia v Európe. Autentické hľadanie pravdy sa však bez vášnivých sporov nezaobíde a je nešťastné, ak sa dôrazom na partnerstvo umelo potláča trébnie pohľadov. Na Slovensku sa tento dôraz na partnerstvo často zamieňa za účelové dohody klientelistického typu, keď vznikajú „akože“ partnerstvá, najmä pre materiálny prospech (pre podporu projektu, a nie z reálnej potreby), a keď prevažuje pragmatické jednanie *quid pro quo* a to, čo napríklad Peter Zajac nazýva hodnotový oportúnizmus.

Pre podporné programy EÚ je tiež typická úzka previazanosť s konkrétnymi štátnymi sektorovými či regionálnymi politikami. Ich agenda je teda vopred dohodnutá v priebehu konzultácií s daným štátom, pričom MNO majú rolu vykonávateľa čiastkových aktivít. Z tejto skutočnosti pramení isté rozčarovanie z charakteru väčšiny podporných programov EÚ

po roku 1998, a najmä po vstupe SR do únie, u tej časti mimovládnych organizácií, ktoré mohli vďaka americkým finančným zdrojom slobodne definovať svoju agendu, a tak dopĺňať medzery medzi štátom a trhom. S nástupom európskych zdrojov sa mimovládne organizácie postupne menia na poskytovateľov služieb, resp. aktérov naplňovania stanovených politík, a nie na ich laických i odborných tvorcov či kritikov. Pritom hrozí, že trend vytesňovania laického a tvorivého občianskeho elementu z procesu tvorby verejnej politiky i z celkového verejného priestoru bude v nadchádzajúcich rokoch pokračovať.

Skutočnosť, že podporné programy EÚ túto hrozbu nereflektujú ako problém, nie je náhodná. Súčasná demokratická Európa si na občiansku spoločnosť začína spomínať najmä pri nízkej účasti vo voľbách, výraznom ohrození menšinových práv a demokratického spravovania. Nad tento „povinný základ“ však, ako sa zdá, nie je dopyt. Uvedený „európsky“ pohľad na rolu občianskej spoločnosti v správe vecí verejných sa objavuje aj v názoroch väčšiny politických elít na Slovensku (pozri Majchrák – Marošiová, 2003). Možno je prekvapujúce, že tak skoro po roku 1998 politické strany nemajú záujem na praktickom zvyšovaní roly občana v správe vecí verejných a vyhovuje im voľičský mechanizmus, ktorý sa zapína každé štyri roky. Kontrastuje to s prístupom, ktorý považuje združujúcich sa aktívnych občanov ovplyvňujúcich správu vecí verejných aj medzi voľbami za soľ demokracie a autentickú funkciu občianskej spoločnosti (Bútorá – Bútorová, 1996). S istým zjednodušením sa dá povedať, že práve v tomto spočíva jeden z rozdielov medzi americkým a európskym prístupom k nastaveniu podporných programov. Systematickejšia reflexia tohto problému však vo verejnej sfére na Slovensku absentuje.

V tejto súvislosti je potrebné spomenúť aj globálne trendy. Svet sa po 11. septembri 2001 zmenil. Pod vplyvom hrozby

medzinárodného terorizmu sme nútení klásť si otázku, do akej miery budeme ochotní obmedziť svoje slobody výmenou za väčšiu bezpečnosť, ktorú poskytne jedine štát. Budeme mať na výber? Aj táto dilema, hoci na Slovensku ešte nie úplne aktuálna, sa môže stať skutočnosťou oveľa rýchlejšie ako si vieme predstaviť. A dá sa predpokladať, že v tomto kontexte bude občan ochotný vzdať sa aj takých práv a slobôd, ktoré by si v inej situácii radšej zachoval. V tomto zmysle bude dôležitá existencia nezávisle mysliacich a rozhodujúcich sa MNO.

Je paradoxné, že mimovládny sektor na Slovensku sa akoby stal obeťou vlastného úspechu. V 90. rokoch nepochybne pomáhal celkovej transformácii krajiny, dodával energiu a aktivizmus, prichádzal s iniciatívami a inováciami (príkladom sú alternatívne programy vzdelávania rómskych detí predškolského veku, koncept rómskych asistentov na školách, materské centrá, komunitné nadácie, hospice, krízové centrá, reforma verejnej správy, rozvojová pomoc a mnoho ďalších), v mnohých oblastiach de facto nahrádzal štát, či už išlo o oblasť služieb (sociálne služby, vzdelávanie, štipendiá pre tvorbu nových učebných materiálov na vysokých školách), tvorbu kľúčových verejných politík (ideoví lídri kľúčových reforiem mali záujem v mimovládnom prostredí), alebo o kontrolu moci a nastavovanie zrkadiel verejnej sféry (financovanie politických strán, konflikty záujmov vo verejnej sfére). Napriek nespornej pridanej hodnote, ktorú MNO vytvorili, a napriek potenciálu na ďalšie zvyšovanie tejto pridanej hodnoty je možné, že ich rolou zostane predovšetkým vyplňanie voľného času či poskytovanie niektorých služieb, ktoré štát v lepšom prípade nebude chcieť a v horšom prípade nebude môcť vykonávať (pozri Čarnogurský, 2000). Pre kontinuálnu tvorbu sociálnych inovácií, alternatív či nastavovanie zrkadiel vládnej moci veľa miesta neostane. A hoci budúcnosť nie je

definitívne predurčená, viacerí predstavitelia mimovládneho sektora registrujú tieto znepokojivé trendy a konštatujú, že vzťah štátu a mimovládneho sektora ostáva v ďalšom vývoji Slovenska nejasný.

1.4. VEREJNÝ ZÁUJEM, KULTÚRNE TRADÍCIE A MOC V KONTEXTE OBČIANSKEJ ADVOKÁCIE NA SLOVENSKU

Agendu občianskej advokácie určujú občania, ktorých trápi problém zasahujúci do ich práv, pri riešení ktorého sa nespoliehajú na „iných“ (štát, obec, politická strana a pod.), ale berú iniciatívu do vlastných rúk a vstupujú do verejného priestoru. Prírodné, narážajú pritom na existujúce etablované normy, inštitúcie, pravidlá a zvyky, ktoré spoločnosť vytvorila na riešenie problémov, ale ktoré niekedy v meniacich sa podmienkach zlyhávajú. Narážajú tiež na záujmy politických strán, ale i na štát či samosprávu, ktoré majú presadzovanie verejného záujmu v náplni práce. Ochota a vôľa preberať iniciatívu mimo štátu, resp. mimo samosprávy, s cieľom zlepšiť ochranu verejného záujmu a v prospech jednotlivca je znakom životaschopnej občianskej spoločnosti. Ako to vyzerá pri aplikácii týchto myšlienok na situáciu na Slovensku v roku 2004?

Niektoré údaje naznačujú to, čo sa dá intuitívne predpokladať: vývoj smeruje k znižovaniu angažovanosti a občianskej participácie (ak je indikátorom dobrovoľníctvo; menej vhodným, ale použiteľným indikátorom je aj klesajúca účasť v parlamentných, miestnych či prezidentských voľbách). Tento trend pravdepodobne podporujú aj ďalšie procesy, ktoré sú už na Slovensku viditeľné: narastajúca príťažlivosť konzumného štýlu života v mestách spojeného s kultúrou oddychu a budovania súkromia, väčšie pracovné vyťaženie znižujúce disponibilný čas na verejné pôsobenie, kolonizácia verejného priestoru

expertmi a médiami vytesňujúca laické občianske nazeranie na problémy a špecificky slovenské problémy spojené s nízkou úrovňou spoločenského diskurzu. Samozrejme, nie je možné opomenúť ani stabilne stúpajúcu dominanciu politických strán a stálu prítomnosť straníckej politiky vo verejnej sfére. Východisková situácia pre občiansku angažovanosť v roku 2004 sa líši od obdobia 1989 – 1990.

Množstvo problémov, s ktorými sa spoločnosť borí, tiež nie je automatickým spúšťačom občianskej participácie a aktivizmu. Je však dôležitým faktorom v posudzovaní tejto otázky, pretože unožňuje pochopiť jednu okolnosť: vzhľadom na rozsah problémov, s ktorými sa spoločnosť musela (a stále musí) vysporiadať, ako aj na čas a disponibilné zdroje, si možno nevedie až tak zle.⁹ Navyše, úplný skepticizmus nie je namieste. V niektorých špecifických prostrediach badať znaky vydobývania si svojich práv (príkladom sú aktivity svojpomocných združení vlastníkov bytov, ktoré sa čoraz viac bránia proti netransparentnému spôsobu vyúčtovania a vytvárajú tlak na zvýšenie kvality služieb).

V dobách veľkých zmien sa v krátkom časovom období zhustuje okruh problémov, riešenie ktorých spoločnosť v danom čase nepozná, a preto sa snaží učiť sa za pochodu a zároveň sa s týmito problémami viac či menej úspešne vysporiadať. Pre občiansko-advokačné aktivity z toho vyplývajú dva základné prístupy v snáhach o dosiahnutie spoločenskej zmeny: 1. hľadanie riešenia sporom; a 2. hľadanie riešenia prostredníctvom spolupráce s partnerstva. Neexistuje len jeden správny prístup a skúsenosti z praxe naznačujú, že efektívna je kombinácia oboch prístupov.¹⁰ Dôležitá je však ich autenticita. V tomto prípade vstupuje do hry kultúrna tradícia národného spoločenstva, ktoré v minulosti preferovalo združovanie a spolčovanie v rámci tradičnej spoločnosti, susedských a rodinných väzkov na

rozdiel od moderných, triednych či profesijných vzťahov, čo spôsobovalo jeho vnútornú labilitu a krehkosť (Malová, 1997, s. 89). Pri takomto pohľade na uplynulých 15 rokov sa môže zdať, že dve významné vzopätia občianskej angažovanosti akoby prekračovali túto vlastnosť: November 1989 a občiansky pohyb v rokoch 1996 – 1998.

Kultúrna tradícia ovplyvňuje aj prirodzené miesto, ktoré spoločnosť prisudzuje jednotlivým aktérom pôsobiacim vo verejnom priestore. S určitým zjednodušením sa dá povedať, že popri silnej tradícii štátneho korporativizmu a etatizmu má na Slovensku významné miesto konfesijné združovanie sa v priestore medzi štátom a rodinou či štátom a trhom. Moderná občianska spoločnosť sa v tomto priestore usiluje vydobýť si svoje miesto a za ostatných 15 rokov sa jej to čiastočne aj podarilo. Úspechy sú však dočasné a krehké, pretože nie sú výsledkom širokej domácej podpory, ale skôr iniciatív aktivistov so zahraničnou finančnou podporou. Na rozdiel od Českej republiky, kde si niektoré občianske združenia dokázali vybudovať masovejšiu základňu, či už cez prispievateľov, alebo členov (napríklad organizácia Človek v tísní), na Slovensku si významnejšiu podporu získavajú aktivity tradičnejšie, menej rozvojové a skôr charitatívnejšie.

V tomto kontexte mnohé MNO argumentujú verejným záujmom. Ako ho však rozpoznať? Vzhľadom k zložitosti problémov sa často na určenie toho, čo je a čo nie je verejným záujmom, používa diskusia vo verejnom priestore. O tom, čo v praktickom jednaní štátu ešte je a čo už nie je verejný záujem, niekedy rozhodne uzavretá diskusia, niekedy úradník, politik, prípadne verejná mienka. Verejný záujem je kategória meniac sa v čase a priestore a jeho praktickým vyústením je zákon, regulácia, politika, súdne rozhodnutie a pod. Občianska advokácia prispieva k hľadaniu spoločenského kon-

senzu o tom, čo je verejný záujem, ktorým automaticky argumentuje štát či verejná správa. Niekedy upozorňuje aj na to, že verejným záujmom štát ospravedlňuje porušovanie iných občianskych či ľudských práv. Je známe, že moc korumpuje a verejná moc sa často zneužíva. Paradoxne, práve preto musí občan – niekedy s pomocou MNO, inokedy bez nej – presadzovať verejný záujem proti štátnej moci i proti záujmom politických strán. Aj tu kdesi tkvie význam existencie nezávislého občianskeho prostredia.

Spôsob hľadania verejného záujmu, ktorý nemá ambíciu sledovať len populistické argumenty, čo-to naznačuje aj o kvalite demokracie. Práve demokraciu totiž určuje aj vzťah väčšiny k menšine. Neziskové organizácie prinášajú do verejnej debaty nové otázky, ktoré „mainstreamové“ médiá či verejnosť zatiaľ nereflektujú, čo však neznamená, že nie sú dôležité. Príkladom je téma domáceho násillia, ktorú spoločnosť začiatkom 90. rokov nereflektovala. V tomto zmysle MNO pomáhajú kultivovať a rozvíjať demokraciu a bránia jej, aby ustrnula v pohodlnej póze poukazujúcej na formálne pravidlá a inštitúcie.

Pôsobenie vo sfére záujmov otvára otázku **moci** v oblasti občianskej advokácie (pozri Zamkovský, 1996; Miková – Bianchi, 2000). V kontexte občianskych hnutí sa o moci uvažuje viac v zmysle spoločenských či štrukturálnych vzťahov než v zmysle vlastníctva, t. j. uvažovania o moci ako o niečom uchopiteľnom a manipulovateľnom. Pre občiansku advokáciu je moc dôležitá v tom zmysle, že umožňuje ovplyvňovanie okolitého sveta. V zásade existujú dva zdroje moci – peniaze a počet ľudí. V porovnaní so štátom alebo obchodnými korporáciami sú občianske iniciatívy nevyhnutne slabšie čo sa týka financií a iných zdrojov, inštitucionálneho zázemia a vplyvu. Naopak, významným zdrojom ich moci sa stala aktívna podpora verejnosti (Zamkovský, 1996). Svojou existenciou v demokratickom prostredí

právneho štátu majú možnosť z času na čas nadobúdať moc a využívať ju na dosahovanie svojich cieľov v prospech verejných záujmov. V tomto smere je dôležité, ako mimovládne organizácie dokážu sprostredkovať svoje snaženia verejnosti a získať ju pre svoju agendu, ako dokážu využívať existujúce právne a iné nástroje na dosahovanie svojich cieľov. Mobilizácia verejnosti (priamymi akciami, protestmi, kampaňami, ako aj cez médiá) je práve to, čo z času na čas umožní občianskym aktivitám ovplyvňovať dianie.

Vplyv občianskych iniciatív však nevyčerpáva vyššie uvedený prístup. V niektorých otázkach verejnej politiky sa zmena dosahuje napríklad aj budovaním účelových koalícií a spojeníctiev s politickými stranami a snahami nakloniť si verejnú mienku pre niektoré riešenie. Rovnako dôležité je aj vytváranie príležitostí na diskusiu, ktorá kultivuje spoločenský diskurz, a ten môže ovplyvňovať charakter verejnej politiky. Právo je významným, ale iba pasívnym nástrojom občianskej advokácie. Jej významnou prekážkou sú zlé či zastarané zákony neodrážajúce zmeny, ktorými spoločnosť prešla, či nevymáhateľnosť práva.

Inou možnosťou, ako môžu advokačné aktivity získať moc, je organizovaný prechod z občianskej platformy ovplyvňovania verejných vecí do straníckej polohy. Na Slovensku táto možnosť zatiaľ nebola úspešne využitá, hoci pred voľbami v roku 2002 niektorí lídri mimovládneho sektora (Juraj Mesík, Oľga Pietruchová a ďalší) kandidovali ako nezávislí na kandidátke Demokratickej strany. Na rozdiel od Slovenska, v Českej republike sa pokúsila časť občianskych aktivistov blízkych environmentálnemu hnutiu dosiahnuť svoje ciele cez participáciu v politickom procese v tričkách Strany zelených (Jakub Patočka). V každom prípade ide o legitímny pokus, ktorý v kontexte stredoeurópskeho vývoja nemusí byť márnym. Do akej miery bude efektívny, je otázne. Niektorí

pozorovatelia hodnotia tento krok ako „netrpezlivý“, keďže v západnej Európe prechodu podobných hnutí do straníckej politiky (napríklad Strany zelených v Nemecku) predchádzala fáza budovania silného občianskeho zázemia (študentské hnutie koncom 60. rokov, mierové hnutia v 70. rokoch) (Marada, 2004). Pre iných môže byť vstup občianskych hnutí do straníckej politiky aj morálny problém, keďže skúsenosť spoločnosti so straníckou politikou sa odráža aj v nedôvere k politickým stranám, ktorá je na Slovensku katastrofálne vysoká (pozri kapitolu „Mimovládne organizácie a dobročinnosť vo svetle verejnej mienky“ v tejto publikácii).

1.5. OBČIANSKA ADVOKÁCIA A ORGANIZOVANÉ PRESADZOVANIE ZÁUJMOV¹¹

Na Slovensku sa zaužívalo spojenie **záujmové združenia**, ktoré naznačuje, že občania či korporácie sa združujú s cieľom presadzovať svoje záujmy. Ako odlíšiť úzko skupinové záujmy, usilujúce sa o zvýšenie či udržanie svojich výhod, od svojpomocných záujmov marginalizovanej skupiny alebo od záujmov, s ktorými sa stotožňuje širšia členská základňa či sieť sympatizantov širšej skupiny, či už ide o napĺňanie ideálov a mravných hodnôt, alebo o tzv. watchdogové aktivity¹²? Aj tu sa odráža premenlivosť roly i pohľadov na význam občianskej spoločnosti. Ako odlíšiť aktivity, ktoré vytvárajú hrádzu proti nedemokratickému vládnutiu, od aktivít, v ktorých sa jednotlivci či skupiny združujú pre vlastné záujmy, z ktorých niektoré sú viac a niektoré menej verejnoprospešné? Spôsob, akým je naša spoločnosť usporiadaná, preferuje skôr nerozlišovanie medzi akýmikoľvek záujmami.¹³ Svedčí o tom existencia množstva profesijných komôr či iných korporácií s výhradným prístupom k ovplyvňovaniu diania v danej oblasti, a to bez toho, aby tieto komory

a korporácie boli podrobené skúške trhu alebo kontrole verejnosti.¹⁴ Donedávna teda mala vyhradené miesto tripartita ako najvýraznejší prejav štátnej akceptácie takto postavených skupinových záujmov.

Dosiahnuť širší konsenzus o tom, kedy ide o verejný záujem a kedy ešte nie, je objektívne zložité. Okrem tohto meritórneho sporu však na Slovensku prebieha aj spor o legitimitu verejného záujmu. Ako už bolo uvedené, štát je zodpovedný za presadzovanie verejného záujmu, a teda ho presadzovať „musí“. Zabúda však, že občan (MNO) „môže“, a najmä „chce“. Z toho vyplýva istá krčovitosť a strnulosť v presadzovaní verejného záujmu zo strany štátu, defenzívny postoj pred aktívnymi občanmi a tendencia udržať rozhodovanie vo vlastných rukách. Je to akási nutková potreba štátu ovládať spojená s pocitom výlučnej legitimacy, ktorý možno pramení z tradície etatizmu okysličeného skúsenosťou s komunistickým štátom. Je pravda, že delegovanie rozhodovania znamená aj delegovanie zodpovednosti, čo môže byť z pohľadu štátu krokom do neznáma. Na druhej strane, maximálne využitie ľudského potenciálu tkvie aj v jeho slobodnom uplatnení a to sa dá len bez dozerajúceho otcovského dohľadu a pri existencii slobodnej voľby.

Tak či onak, v 90. rokoch bolo akceptovanou normou, že komory, odbory, politické strany či občianske združenia sú rovnorodými aktérmi v presadzovaní svojich skupinových, teda parciálnych záujmov, pričom niektoré z nich mali svoje miesto posvätené zákonom či povinnosťou konzultácií so štátom. Od roku 2002 sa začalo výsadné postavenie tripartity či komôr meniť, ale bez toho, aby sa štát usiloval odčleniť vzájomno-prospešné či korporatívne záujmy od verejnoprospešných. Mimovládne neziskové organizácie so svojimi idealistickými agendami ostávajú často mimo hry, hoci je zrejme, že problémy, na ktoré sa snažia upozorňovať či ich priamo riešiť, vyžadujú zmeny na úrovni

štátu, resp. jeho politik. Štát by mal prejavíť svoj postoj v otázke rozlišovania medzi súkromným skupinovým záujmom a súkromným verejnoprospešným záujmom. Skutočnosť, že v právnom systéme SR zatiaľ nie je otázka verejnej prospešnosti dostatočne upravená skôr naznačuje, že štát to momentálne nepovažuje za problém. Na druhej strane je potrebné objektívne uznať, že vytvorenie spravodlivého mechanizmu zabezpečujúceho takéto rozlišovanie je náročné a vyžaduje dlhšiu diskusiu. Neznamená to však, že ignorovanie tejto otázky je dlhodobo ospravedliteľné.

Vývoj v mimovládnom prostredí je navyše nesmierne dynamický. Štát preto ťažko nachádza spôsob, ako sa vysporiadať s obrovským nárastom plurality spôsobov i účelov vzniku MNO i plurality verejnoprospešných činností, ktorými občianska spoločnosť reaguje na súčasné výzvy. Okrem nositeľa iniciatívy je dôležitý aj **účel a povaha záujmu**, pre ktorý svoje aktivity vykonáva. Nejde o aktivity realizované len s cieľom rozširovať poznanie (univerzity, vedecko-výskumné inštitúcie), komerčné záujmy (korporácie) alebo úzko stranické, mocenské či ideologické záujmy (politické strany, štát). V prípade občianskej advokácie by malo ísť o verejný záujem, pretože jeho uplatnenie má slúžiť širšej verejnosti, a to aj vtedy, ak ho momentálne nepresadzuje žiaden orgán výkonnej, zákonodarnej či súdnej moci.

1.6. NIEKOĽKO ĎALŠÍCH TRENDOV A SÚVISLOSTÍ

Na poli vymedzenom rozvíjajúcim sa súkromným sektorom a meniacim sa verejným sektorom sa za účasti rôznych občianskych aktivít v ostatných 15 rokoch na Slovensku odohrávalo viacero procesov, ktoré dotvárali kontext vývoja občianskej spoločnosti. Tieto procesy dopĺňajú obraz, v ktorom v rokoch 1990 – 2004 pô-

sobili aktéri občianskej advokácie – MNO s týmto typom činnosti.

1. Protirečivosť vývoja občianskej spoločnosti. Po roku 1989 na Slovensku prebiehal proces posilňovania postavenia občana ako zdroja moci na úroveň partnera štátu – štát a verejný sektor si len pomaly zvykali na to, že ich funkciou je predovšetkým slúžiť, a nie vládnuť. Podobne aj občania SR si ešte stále zvykajú na to, že štát im má slúžiť a že môžu ovplyvňovať chod spoločnosti – či už ako pacienti, rodičia školopovinných detí, alebo žiadatelia a adresáti služieb rôznych štátnych úradov. Tento príbeh je otvorený do budúcnosti, pretože v spoločnosti zatiaľ absentuje konsenzus o tom, aký veľký by mal byť reálny vplyv občanov na veci verejné v medzivolebnom období. Nie je tiež jasné, či aj v prípade, keď na to budú vytvorené všetky podmienky, sa bude zvyšovať počet aktívnych, angažovaných občanov, ktorí prejavujú záujem o verejné dianie a empatiu k problémom iných. Rovnako je možné, že takto definovaná občianska spoločnosť ostane na Slovensku len „menšinovým žánrom“. Budúcnosť je otvorená.

2. Profesionalizácia a organizovanosť MNO. Mnohé organizácie pôsobiace nielen v oblasti občianskej advokácie prešli vývojom, v ktorom sa naučili efektívne pôsobiť – profesionalizovali sa v zmysle kvality svojich výstupov. Neznamená to však, že občianska advokácia mala charakter nástupu odborníkov, ktorí sa popri univerzitách a akademickej sfére zapájajú do tvorby poznania a ponúkajú ho médiám. Predovšetkým znamenala zvýšenie možností pre laikov vstupovať do diskurzu o verejných politikách. V tom spočíva význam a prínos profesionalizácie tejto časti mimovládnych organizácií.

Ďalším aspektom rozvoja organizovanosti mimovládnych organizácií bolo,

že povaha problémov, ktoré chceli riešiť, vyžadovala odbornosť. Problémy ako chudoba, starnutie spoločnosti, zmena hodnotovej orientácie smerom k úsporám a šetreniu energiou, boj proti korupcii, ochrana prírody atď. totiž nemajú jednoduché či krátkodobé riešenia. Naopak, v mnohých prípadoch existujú iba dlhodobé riešenia, a teda aj rola MNO v ich procese je dlhodobá. Pod vplyvom globálneho demokratizačného trendu z konca 20. storočia, ktorý neobišiel ani Slovensko, sa aj slovenskej verejnosti sprístupnilo množstvo problémov, o ktorých pred časom neexistovala žiadna diskusia a ani neboli pomenované. K ich riešeniu sa prihlasovali občianske iniciatívy i profesionálne mimovládne organizácie, ktoré vyjadrovali fundovaný odborný názor.

Iným momentom tohto vývoja bolo aj zvýšenie koordinovanosti a vnútornej organizácie mimovládnych organizácií a nárast ich organizovanosti na úroveň umožňujúcu presadzovanie vlastných i širších občianskych záujmov. Zvýšenie organizačnej kapacity, napríklad v podobe Grémia tretieho sektora alebo iných platforiem, obsahuje znaky tzv. sociálneho korporativizmu, v ktorom „asociácie asociácií reprezentujú pluralitné organizácie voči štátnej moci“ (Malová, 1997, s. 88). Zároveň je však badateľné zvyšovanie počtu týchto platforiem, čo na jednej strane reprezentuje pluralitný charakter tohto vývoja, ale na strane druhej obmedzuje akcie-schopnosť a efektivitu pri presadzovaní významnejšie zmeny vo financovaní, zrovnoprávnení štátneho s neštátnym a pod. Na úrovni vnímania verejnosti profesionalizácia MNO (najmä tých advokačných) kontrastuje s presvedčením, že neziskové organizácie by mali byť predovšetkým dobrovoľnícke, a teda na svoju činnosť nepotrebujú financie (Majchrák – Marošiová, 2003).

3. Presun ťažiska podpory verejnosti z „veľkých“ na „malé“ témy. Hoci je zložitý odhaliť charakter podpory verejnosti pre občiansku advokáciu vo výskumoch, niektoré nepriame údaje, napríklad z alokácie daňovej asignácie alebo z výskumov verejnej mienky o vnímaní užitočnosti MNO naznačujú, že advokačné aktivity nemajú dlhodobú takú podporu ako aktivity súvisiace s charitou a pomocou v núdzi (Baťová, 2002).¹⁵ Táto tradícia nie je v stredo-európskom priestore nezvyčajná, má predovšetkým kultúrne korene a nedá sa predpokladať, že sa v najbližších rokoch výrazne zmení. Občianska advokácia si však dokázala nájsť širšiu podporu spoločnosti najmä vtedy, keď išlo o veľké témy slovenského spoločensko-politického vývoja, napríklad v druhej polovici 90. rokov, keď verejnosť považovala excesy vtedajšej politickej garnitúry za neúnosné.

Akokoľvek bola rola mimovládnych organizácií v tomto období významná a dôležitá a akokoľvek prispela k obratu smerovania krajiny, dlhodobé zotrúvanie v tejto roli v takom rozsahu a s takou podporou verejnosti je nepravdepodobné a aj neprimerané. Verejnosť je jednak menej vybudená pre kultivovanejší spôsob vládnutia, a jednak sa do jej pozornosti viac dostávajú a budú dostávať miestne problémy. Schopnosť občianskej spoločnosti popasovať sa s nimi a pritom nestratiť zo zreteľa veľké témy bude lakmusovým testom jej životaschopnosti. Think-tanky či organizácie nastavujúce zrkadlo moci alebo monitorujúce verejný sektor doteraz pôsobia vo verejnom priestore len vďaka podpore zo zahraničia, bez výraznejšej podpory elít či domácich inštitúcií verejného sektora. Do budúcnosti bude pre ne kardinálnou otázkou, aký typ podpory sa im podarí získať, a či im umožní ďalej pôsobiť vo verejnom priestore mimo

štátu a politických strán. Ak sa im to nepodarí, zaniknú, resp. sa výrazne zoštlhli.

4. Spor o charakter reforiem a rola MNO v tomto spore. Koncom 90. rokov, keď na to vznikli vnútropolitické podmienky, spoločnosť hľadala rolu verejného a súkromného sektora v otázkach spravovania štátu a celkovej transformácie. Jedným z aktérov tohto procesu boli aj občania, či už priamo, alebo prostredníctvom MNO. Často teda oscilovali medzi spolupracou a kritikou vlády, resp. jej politik. Príkladom je reforma verejnej správy, dôchodková reforma, reforma školstva či daňová reforma. V tomto procese sa začala výraznejšie prejavovať aj hodnotová a filozofická profilácia organizácií a ich protagonistov, ktoré svojou kritikou, komentovaním, tvorbou alebo analýzou prispievali k celkovému spoločenskému diskurzu o týchto reformách.

2. VÝVOJ LEGISLATÍVNYCH PODMIENOK OBČIANSKEJ ADVOKÁCIE

Právo je jedným z kľúčových nástrojov na presadzovanie verejných záujmov občanmi a mimovládnyimi organizáciami. Základné východisko pre právny rámec pôsobenia občianskej advokácie vytvára Ústava SR, a to predovšetkým čl. 2 ods. 2, podľa ktorého „štátne orgány môžu konať iba na základe ústavy, v jej medziach a rozsahu, a spôsobom, ktorý ustanoví zákon“; ďalej čl. 2 ods. 3, podľa ktorého „každý môže konať, čo nie je zákonom zakázané, a nikoho nemožno nútiť, aby konal niečo, čo zákon neukladá“; čl. 20 (vlastnícke právo) a čl. 26 (sloboda prejavu a právo na informácie), čl. 27 (petičné právo) a čl. 29 (právo slobodne sa združovať). Nemenej dôležitý je aj čl. 30 ods. 1, ktorý dáva občanom právo zúčastňovať sa na správe verejných vecí priamo alebo

slobodnou voľbou svojich zástupcov, ale aj čl. 46 (právo na súdnu a inú právnu ochranu) a čl. 152 ods. 4, ktorý stanovuje, že výklad a uplatňovanie ústavných zákonov, zákonov a ostatných všeobecne záväzných právnych predpisov musí byť v súlade s ústavou. Uvedené články majú praktický dopad na aktivity občianskej advokácie, keďže poskytujú relevantnú právnu ochranu pri ochrane práv občanov voči štátu.

Nasledujúca podkapitola sa legislatívneho vývoja dotkne len zbežne, s cieľom načrtnúť súvislosť medzi občianskou advokáciou a právnymi nástrojmi, ktoré môže využívať. Nemá ambíciu poskytnúť vyčerpávajúcu právnu analýzu.

2.1. POLITICKÉ A OBČIANSKE PRÁVA VÝZNAMNÉ PRE OBHAJOBU VEREJNÉHO ZÁUJMU

Občania môžu ako jednotlivci presadzovať verejné záujmy buď sprostredkované (účasťou vo voľbách alebo v referende), alebo priamo (formou petície, podávaním sťažností, návrhov, účasťou v konaniach, zhromažďovaním, prejavom, šírením a získavaním informácií). Tieto práva môžu využívať ako fyzické osoby a nemusia na to zakladať právnické osoby. Z hľadiska obhajoby občianskych záujmov sú uvedené práva fundamentálne. V širokom spektre aktivít, v ktorých neziskové organizácie obhajovali verejný (občiansky) záujem (životné prostredie, sociálna oblasť, občianske, ľudské, menšinové práva, zdravie atď.), využívali a využívajú množstvo ďalších zákonov a právnych predpisov na ovplyvňovanie rozhodnutí v daných oblastiach.

Demokratizácia verejných procesov s výrazným posilnením tzv. **pozitívnych práv** je ďalším trendom, ktorý prebieha vo svete a je relevantný pre tému občianskej advokácie na Slovensku. V tomto procese sú často pertraktované tri prístupy, ktoré

zvyšujú možnosti občianskej participácie v otázkach verejného záujmu: a) **právo na prístup k rozhodovaniu**, podľa ktorého majú občania možnosť zúčastniť sa na rozhodovaní o otázkach, ktoré sa ich dotýkajú; b) **právo na prístup k informáciám**, ktorý občanovi umožňuje získať informácie a zároveň vyžaduje aj aktívny prístup k informovaniu verejnosti zo strany verejného sektora; c) **právo na prístup k spravodlivosti**, ktorý občanom zaručuje poskytnutie možnosti uplatniť svoje práva (napríklad preskúmať rozhodnutia štátu), a to aj na súde, ktorý by mal byť široko prístupný.¹⁶

Podľa týchto troch prístupov sa dajú kategorizovať aj relevantné právne nástroje. Najrozsiahlejšia je kategória práva na prístup k rozhodovaniu. Na Slovensku toto právo umožňujú naplňovať nasledujúce právne nástroje (podrobnejšie pozri Sičáková-Beblavá – Zemanovičová, 2003; Žilincík – Hrubala, 2000). Predovšetkým je to *zákon č. 85/1990 Zb. o petičnom práve*, ktorý občanom umožňuje obracať sa na štátne orgány so žiadosťami, návrhmi a sťažnosťami vo veciach verejného alebo iného spoločného záujmu, ktoré patria do pôsobnosti týchto orgánov.¹⁷ V ostatných 15 rokoch sa v SR uskutočnili stovky petícií iniciovaných občianskymi skupinami (na rozdiel od odborov či politických strán) na množstvo rôznych celoštátnych, regionálnych i lokálnych tém. Pre ilustráciu je možné spomenúť napríklad:

- Petícia Slobody zvierat pod názvom „Čas pre zmenu – čas pre súcit“ z roku 1999, ktorú podpísalo viac ako 196 000 občanov. Petícia bola adresovaná poslancom Národnej rady SR a novovymenovaným starostom miest na celom Slovensku a ich miestnym úradom s cieľom zamedziť zabíjaniu spoločenských zvierat a rozšíriť výstavby útulkov pre zvieratá.
- Petície za nezávislých kandidátov na prezidenta pred prezidentskými voľbami v roku 1999 (Magda Vášáryová) a v roku 2004 (Martin Bútora).

- Petícia za „Skutočnú reformu verejnej správy“ z roku 2001, ktorú podpísalo viac ako 300 MNO.
- Petícia „Za zavedenie zálohovania nápojových jednorazových obalov“, ktorú v roku 2004 iniciovala Spoločnosť priateľov Zeme. Podarilo sa vyzbierať 32 385 podpisov.

Medzi ďalšie zákony poskytujúce všeobecné právo na prístup k rozhodovaniu patria *zákon č. 71/1967 o správnom konaní*, *zákon č. 152/1998 o sťažnostiach*, *zákon č. 372/1990 o priestupkoch* a niektoré ďalšie. Existujú aj zákony, ktoré sú vecne viazané na oblasť, v ktorej sa toto právo môže uplatniť. Prevažne ide o zákony týkajúce sa životného prostredia či územného plánovania – napríklad *zákon č. 127/1994 o posudzovaní vplyvov na životné prostredie*, ktorý v čase prijatia vytváral nové príležitosti pre zapájanie sa občianskych skupín do rozhodovania najmä v stavebno-rozvojových otázkach; *zákon č. 50/1976 Zb. o územnom plánovaní a stavebnom poriadku*. Vzhľadom k tradičnej aktivite environmentálnych organizácií vyčnievajú v retrospektívnom pohľade činnosti združení v rôznych kauzách týkajúcich sa investičnej výstavby vodných diel, líniových stavieb, výškových budov, mostov a pod., ktoré aktívne využívajú nástroje na ochranu verejných záujmov v oblasti životného prostredia, územného rozvoja, kvality života v mestách, ochrany kultúrneho a prírodného dedičstva atď.

Okrem zákonov, ktoré sa dotýkajú rozhodnutí verejnej správy, existujú aj ďalšie normy, ktoré umožňujú prístup k rozhodovaniu, ale na úrovni tvorby práva. Ide o zákony a podzákonné normy upravujúce podmienky vstupovania verejnosti do tvorby legislatívy na miestnej i celoštátnej úrovni. Tvorba legislatívy je totiž popri vydávaní rozhodnutí orgánov verejnej správy rovnako dôležitá z hľadiska kontroly a dohliadania na čo najširší verejný záujem, ako aj z hľadiska zvyšovania kvality normotvorby. V prostredí, kde dominujú

politické strany, je otváranie legislatívneho procesu pre verejnosť významné a je potrebné ho hodnotiť pozitívne. V tomto zmysle sú dôležité *Legislatívne pravidlá vlády SR* (schválené *uznesením vlády SR č. 1097 z 19. novembra 2003*), ktoré najmä po poslednej aktualizácii v roku 2003 otvárajú verejnosti proces tvorby legislatívy na úrovni vlády. V tomto smere sa často využíva možnosť podania tzv. hromadnej pripomienky, ktorú musí podpísať aspoň 500 fyzických osôb, aby sa ňou v prípade jej neakceptovania navrhovateľ zaoberal v rozporovom konaní, kam je povinný prizvať splnomocnenca predkladateľov pripomienky.

Aj spomínané zmeny prispievajú k narušaniu korporatívneho charakteru štátu, kde sa okrem ústredných orgánov mohli na pripomienkovaní nových zákonov zúčastňovať zo zákona len niektoré stavovské zoskupenia či tzv. sociálni partneri, pričom ostatná verejnosť takéto privilégia nemala. Podobne aj nedávno prijatá novelizácia *zákona č. 369/2004 o obecnom zriadení* vytvára priestor pre vstup verejnosti do tvorby nariadení tak, že stanovuje povinnosť zverejňovať návrhy obecných nariadení najmenej desať dní pred ich prerokovaním s tým, že fyzické a právnické osoby môžu uplatniť pripomienku k návrhu nariadenia v písomnej alebo elektronickej forme alebo ústne do zápisnice na obecnom úrade. V oboch prípadoch je významné, že sa otvára možnosť vstupu do normotvorby ešte v čase prípravy.

Ďalšou oblasťou sú normy upravujúce právo na informácie. V tejto oblasti je fundamentálny *zákon č. 211/2000 o slobodnom prístupe k informáciám* prijatý vďaka úsiliu občianskej iniciatívy *Za dobrý zákon o informáciách a kampani „Čo nie je tajné, je verejné“*. Zákon prehĺbil a rozšíril možnosti demokratickej kontroly verejnej správy a nakladania s verejnými financiami zo strany občanov. Jeho prijatím sa výrazne zvýšila možnosť verejnosti byť informovanou. Zákon zároveň podnietil

zlepšovanie kultúry poskytovania informácií verejnou správou občanom.

V oblasti práva na prístup k spravodlivosti je dôležitý zákon č. 99/1963 o občianskom súdnom poriadku, ktorý bol v roku 2001 novelizovaný a rozšíril okruh žalovateľných aktivít orgánov verejnej správy o ich postup, resp. nečinnosť, a tiež rozšíril dosah správneho súdnictva, ktoré bolo dovtedy ohraničené na niektoré – z pohľadu efektívnej kontroly nakladania s verejnými zdrojmi – nepodstatné rozhodnutia.

Relatívne novou oblasťou práva, s ktorou majú občania i MNO na Slovensku málo skúseností, sú smernice Európskeho parlamentu a Rady EÚ, ktoré platia od 1. mája 2004 aj na Slovensku.

Pre aktívnych občanov sú dôležité aj medzinárodné zmluvy a dohovory, ktoré majú v niektorých prípadoch všeobecno-záväzný charakter a platia aj na Slovensku. Patria sem napríklad *Európsky dohovor o ochrane ľudských práv a základných slobôd*, *Dohovor Spojených národov o občianskych a politických právach*, *Európska charta regionálnych a menšinových jazykov* atď. Relevantný je aj *Aarhuský dohovor o prístupe k informáciám, účasti verejnosti na rozhodovacom procese a prístupe k spravodlivosti v záležitostiach životného prostredia*, ku ktorému SR zatiaľ nepristúpila, ale deklarovala záujem zosúladiť svoje právne prostredie s jeho požiadavkami vo vyššie spomínaných oblastiach.

2.2. VÝZNAM LEGISLATÍVNEJ ÚPRAVY PRÁVNÝCH FORIEM TRETIEHO SEKTORA PRE OBČIANSKU ADVOKÁCIU A NIEKTORÉ OTÁZKY BUDÚCEHO VÝVOJA V LEGISLATÍVNEJ OBLASTI

Pre advokačné aktivity je nadobúdanie formy právnickej osoby v mnohých prípadoch veľmi dôležité, napríklad v územnom konaní i v komunikácii s verejnou správou alebo

v prípade dlhodobých aktivít vyžadujúcich hospodárenie s finančnými prostriedkami. Rozhodujúca je preto možnosť rýchlej a jednoduchej registrácie a nízkej administratívnej náročnosti, čo sa nedá povedať o právnej forme nadácie, neinvestičného fondu či neziskovej organizácie v porovnaní s právnou formou občianskeho združenia. V tomto kontexte je významný najmä zákon č. 83/1990 Zb. o združovaní občanov, ktorý vytvoril podmienky umožňujúce jednoduchý vznik a registráciu občianskych združení. V budúcnosti bude pre obhajobu občianskych záujmov dôležitý spôsob prípadnej modifikácie tohto zákona. Dá sa predpokladať, že tlaky na jeho úpravu budú silnieť a môže sa stať, že popri potrebných úpravách sa vytvoria administratívne bariéry, ktoré obmedzia flexibilitu využívania tohto zákona na občianske presadzovanie verejných záujmov.

Význam zákonnej úpravy právnych foriem si spoločnosť i mimovládny sektor uvedomili najmä v polovici 90. rokov, keď vtedajšia vláda pripravila návrh zákona o nadáciách, ktorý bol tými, ktorých sa týkal, teda nadáciami a celým tretím sektorom, masívne kritizovaný práve preto, že zavádzal štátny dirigizmus do výsostne neštátnej sféry. Kampaň „Tretí sektor SOS“, ktorú v roku 1996 vyhlásilo Grémium tretieho sektora na protest proti tomuto zákonu, bola prejavom advokačnej schopnosti slovenských MNO obraňujúcich občiansku sféru pred neželaným vplyvom štátu. V pozadí ich kritiky boli práve obavy z neoprávneného šikanovania zo strany štátnej byrokracie v podobe kontrolných mechanizmov, ako aj zo zasahovania do tvorby a fungovania riadiacich orgánov a pod. Napriek tomu, že vtedajšia vláda v podstate presadila svoj nadačný zákon, celá kampaň pomohla vytvoriť tradíciu občianskeho odporu a vyslala signál o vitalite občianskej spoločnosti (Demeš, 2000).

Relevantnou z hľadiska budúcich snáh o zmenu úpravy právnych foriem

neziskových organizácií môže byť aj otázka, či spoločnosť a štát budú považovať aktivitu organizácií pôsobiacich vo sfére občianskej advokácie za „službu“ spoločnosti smerujúcu k lepšiemu spravovaniu štátu. Hrozí totiž, že vnímanie služby sa obmedzí len na klasicky úzko vnímanú charitatívnu verejnoprospešnú službu. Tá sa bežne stotožňuje so službou, ktorá nejakým spôsobom naplňuje štátnu politiku v konkrétnom rezorte, napríklad v oblasti životného prostredia alebo zdravotníctva. Aktivity, ktoré nebudú zodpovedať takto vymedzenému účelu – čo sa týka väčšiny aktivít v oblasti obhajoby občianskych záujmov – však môžu zostať mimo. Súčasná prax pridelovania dotácií z verejných prostriedkov tomu nasvedčuje a je ľahko možné, že sa nenájdu ani v definíciách verejnoprospešných účelov, ktoré budú dôležité z hľadiska možných daňových či iných zvýhodnení.

Legislatívne podmienky pre advokačné aktivity sa môžu v budúcnosti meniť. Jeden z permanentných konfliktov, ktorý prebieha v pozadí vývoja po roku 1990 na Slovensku, sa týka miery korporativizmu a jeho vplyvu na spravovanie štátu. Rozmery priestoru, ktorý občianska spoločnosť má a bude mať k dispozícii pri ovplyvňovaní verejného záujmu, sa budú priebežne meniť v závislosti od aktivity občianskej spoločnosti a ostatných aktérov, ako aj od úspechu či neúspechu korporativistického modelu. Otvorená je teda možnosť zužovania „okien“, cez ktoré sa občania môžu podieľať na ovplyvňovaní rozhodnutí či na tvorbe legislatívy. Hrozí tiež riziko, že samotný neziskový sektor sklzáne do korporativistického modelu, keď bude zastrešovať občiansku spoločnosť, ale reálna občianska participácia bude nízka.

Hoci začiatkom 90. rokov sa vytvorili v priaznivej spoločenskej atmosfére dobré predpoklady pre advokačné aktivity, neskôr sa objavili snahy o zužovanie možností ich realizácie. Napriek zložitosti

modernej doby je proces tvorby rozhodnutí či legislatívy pootvorený práve vďaka spomínaným „oknám“ pre niekedy amaterske či laické, inokedy fundované presadzovanie verejného záujmu. Trendy popísané v prvej časti tejto kapitoly však naznačujú, že tento priestor bude vždy horúcou líniou vzťahu medzi štátom, trom a tretím sektorom, a že každá zmena právnych noriem i vnútrospoločenského vývoja bude ovplyvňovať aj tento vzťah.

3. OBČIANSKA ADVOKÁCIA A MIMOVLÁDNE NEZISKOVÉ ORGANIZÁCIE V PERSPEKTÍVE ROKOV 1990 – 2004

3.1. STARÉ A NOVÉ MIMOVLÁDNE ORGANIZÁCIE

Krátko po politických zmenách na prelome rokov 1989 a 1990 sa vo verejnom priestore objavili zárodky nových združení. Na vlnu študentského hnutia z Novembra 1989 vznikli nové študentské organizácie (napríklad Vysokoškolská únia Slovenska), postupne vznikali snahy o nové usporiadanie vzťahov mládežníckych organizácií (vznikla Rada mládeže Slovenska). Oživovali sa tiež spolky a organizácie, ktoré komunistický režim potláčal (napríklad kresťanské združenia a organizácie cirkví pôsobiace v oblasti sociálnych služieb). Popri množstve nových organizácií a združení pôsobili v tom čase aj tradičné, v minulom režime etablované organizácie a združenia, ktoré pôsobili v rámci Národného frontu (napríklad Slovenský zväz žien; Socialistický zväz mládeže, neskôr premenovaný na Zväz mládeže či Slovenský zväz invalidov, neskôr vnútorne rozdelený na ďalšie organizácie).

V tomto období vznikla určitá dichotómia medzi staršími a novšími združeniami v mimovládnom sektore, ktorá pretrvala až do súčasnosti. Väčšina „starších“ zdru-

žení a organizácií bola tradične naviazaná na dotácie zo štátneho rozpočtu a využívala relatívne početnú členskú základňu s rozdielnou mierou aktivity. „Novšie“ združenia prežívali (zjednodušene povedané) najmä vďaka podpore zo zahraničia a ideovej inovácii. Štátny systém dotácií v 90. rokoch konzervoval nejasný postoj štátu k mimovládny organizáciám.¹⁸ Mnoho starších združení v ideovej rovine neopúšťalo tradičné aktivity, kým tie novšie prinášali nové koncepty riešenia problémov v spoločnosti. Tento fenomén bol prítomný v mládežníckych organizáciách i v sociálnej oblasti, a to najmä vďaka nereformovanému systému dotácií z verejných zdrojov.

Jedným z prejavov tejto dichotómie bola aj skutočnosť, že občianska agenda, napríklad práva marginalizovaných skupín, sa viac a viditeľnejšie prejavovala práve cez „novšie“ organizácie, hoci v oblasti presadzovania organizovaných záujmov zohrávali úlohu aj niektoré „staršie“ mládežnícke či sociálne organizácie. Vznikalo množstvo svojpomocných vzájomno-prospešných združení, napríklad Združenie na pomoc ľuďom s mentálnym postihnutím (Viera Záhorcová). Iným príkladom je občianske združenie Návrat (Marek Roháček), ktoré začalo už v prvej polovici 90. rokov cielavedome pracovať na zмене prostredia i praktického poradenstva a svojpomoci pre koncept náhradných rodín ako alternatívy inštitucionálnej starostlivosti o opustené deti a otvorilo úplne nový pohľad na tému detských domovov.

Zaujímavou variáciou vyčleňovania sa moderných prístupov bol aj vývoj v environmentálnom hnutí, ktoré koncom 80. rokov tvorilo významnú spoločenskú alternatívu najmä v Bratislave. Ochránari boli významným personálnym zdrojom občianskej politickej reprezentácie Novembra 1989. Začiatkom 90. rokov prebiehala v environmentálnom hnutí výrazná vnútorná štrukturalizácia. Časť lídrov hnutia opustila „zelené“ témy (Peter Ta-

tár, Ján Budaj), časť však ostala v ochrannárskom prostredí a usilovala sa zmodernizovať tradične konzervatívne masové združenie Slovenského zväzu ochrancov prírody a krajiny (SZOPK). Táto organizácia však odmietala moderné obsahy ochranárstva, často sprostredkované zo zahraničia, ako aj modernejšie aktivistické prístupy pri presadzovaní svojej agendy (Huba, 1994). Mnohí z „progresívnych“ ochranárov teda začiatkom 90. rokov pripustili možnosť alternatívneho vývoja a v rokoch 1991 – 1992 založili viaceré ochrannárske organizácie, ako napríklad Spoločnosť pre trvalo udržateľný život (Mikuláš Huba, Vladimír Ira), Slovenská riečna sieť (Andrea Chorvátová), Ľudia a voda (Michal Kravčík), Lesoochrannárske združenie VLK (Juraj Lukáč), Greenpeace (Lubica Trubíniová), Za Matku Zem (Juraj Rizman, Pavol Široký, Juraj Krivošík) alebo spomínané Centrum pre podporu miestneho aktivizmu atď. Tieto organizácie zohrávali v 90. rokoch dôležitú úlohu v modernom environmentálnom hnutí tým, že otvárali témy ako dostavba Mochoviec, dostavba Gabčíkova, ZOH 2002 v Tatrách, alternatívne energie, ekologická doprava, ale i problémy spojené s extenzívnym rozvojom zasahujúcim do občianskych a ľudských práv „drobných“ občanov.

3.2. OBČIANSKA ADVOKÁCIA V ROKOCH 1990 – 2004: NIEKTORÍ AKTÉRI, TÉMY A KAMPANE

Ako už bolo uvedené, prínos advokačnej tváre mimovládnych organizácií pre slovenskú spoločnosť spočíval predovšetkým v otváraní skrytých, niekedy „menštinových“, ale pre spoločnosť dôležitých tém, v prehlbovaní kvality a rozširovaní záberu verejného diskurzu, nastavovaní zrkadla moci i faktickom zväčšovaní verejného priestoru pre občanov a neštátnych aktérov. Mimovládny neziskový sektor sa

najmä v polovici 90. rokov stal súčasťou spoločenského prúdu, ktorý sa usiloval o ochranu ústavnosti a odstránenie demokratických deficitov vtedajšej vlády. V tomto období sa zvýraznila politická rola mimovládneho sektora a do popredia sa dostala otázka zachovania demokratických hodnôt. Charakter tohto vývoja prispel k tomu, že sa výraznejšie rozvinula advokačná tvár mimovládneho sektora, pričom servisná ostala v úzadí.

Zaujímavý pohľad podporujúci toto konštatovanie ponúka aj spomínaný medzinárodný porovnávací výskum neziskového sektora pripravený Univerzitou Johna Hopkinsa, ktorý rozdeľuje neziskové sektory v skúmaných krajinách na tie, v ktorých dominujú služby, a tie, v ktorých dominuje expresívna funkcia. Na rozdiel od ostatných 26 skúmaných krajín je Slovensko spolu s Maďarskom, Nórskom, Švédskom, Českou republikou a Fínskom zaradené medzi štáty, v ktorých dominuje expresívna funkcia (59% pracovníkov neziskového sektora na Slovensku pôsobí v tejto oblasti, 34% pôsobí v oblasti poskytovania služieb). Podľa autorov výskumu je tento fenomén v strednej Európe dôsledkom sovielizácie, ktorá koncentrovala väčšinu služieb v rukách štátu a obmedzila rozvoj nezávislých organizácií. Rozdiel je najmä vo veľkosti sektora, napríklad ten škandinávsky je v porovnaní so strednou Európou niekoľkonásobne väčší (z hľadiska podielu na HDP, veľkosti dobrovoľníckeho nasadenia či zamestnanosti). Na rozdiel od strednej Európy, v severských krajinách ide o dôsledok robustného rozmachu sociálnych hnutí koncom 19. storočia, ktoré zohrávali významnú rolu v poskytovaní služieb, ktoré neskôr prevzal štát. Zachovalo sa tak dedičstvo občianskej angažovanosti, ktoré sa pretavilo do výraznej expresívnej funkcie (Salamon, 2003).

Vo svojej analýze občianskej advokácie na Slovensku Pavol Demeš identifikoval štyri fázy rozvoja:

- 1. Fáza sporadických advokačných akcií (1990 – 1993).** V tomto období dominovali najmä kampane ochrancov životného prostredia proti výstavbe vodných priehrad (Gabčíkovo), jadrových reaktorov či za záchranu prírodných lokalít. Jednou z najvýznamnejších akcií tohto obdobia je kampaň proti zimným olympijským hrám v Tatranskom národnom parku.
- 2. Fáza rozmachu občianskej advokácie (1993 – 1997).** Toto obdobie stelesňuje spomínaná kampaň „Tretí sektor SOS“ proti reštriktívnemu návrhu zákona o nadáciách. Okrem nej prebehla aj kampaň „Zachráňme slovenské lesy“, ktorú iniciovalo Lesoochranárske združenie VLK proti prijatiu nevýhodnej pôžičky od Svetovej banky, kampaň za verejnú diskusiu o dostavbe jadrovej elektrárne v Mochovciach (organizovalo ju občianske združenie Energia 2000) alebo „Modrá alternatíva“ ako alternatívna koncepcia vodohospodárskej politiky (organizovaná organizáciou Ludia a voda). Maďarská komunita na Slovensku sa v tomto období postavila proti autoritatívne ustanovenému tzv. alternatívnemu vyučovaniu slovenského jazyka. Odohrali sa zápasy občanov a MNO proti výstavbe nádrží na Tichom potoku, Slatinke či protestné akcie Fóra Zachráňme kultúru, ktoré sa postavilo proti okresávaniu slobody umeleckej tvorby.
- 3. Fáza dozrievania občianskej advokácie (1997 – 1999).** V tomto období MNO pôsobili na poli nestraničného politického aktivizmu, pôsobili na občanov a ich povedomie o význame demokracie. Hlavným prejavom tohto vývoja bola občianska kampaň OK '98 „Za spravodlivé a čestné voľby“. Aj vďaka nej sa na voľbách zúčastnilo vyše 84% voličov, vrátane mnohých prvovoličov, a podarilo sa zvrátiť smerovanie Slovenska smerom k štandardnému demokratickému vývoju.¹⁹

Cieľom kampane bolo zlepšiť informovanosť voličov o parlamentných a komunálnych voľbách v roku 1998, zvýšiť účasť občanov vo voľbách, zväčšiť ich vplyv na prípravu volebných zákonov a zabezpečiť občiansky dohľad nad čestným priebehom volieb. Popri tejto kampani boli viditeľné aj viaceré sociálne organizácie snažiace sa o zmeny v oblasti náhradnej rodinnej starostlivosti (OZ Návrat). Organizácii muskulárnych dystrofikov v spolupráci s ďalšími organizáciami sa podarilo presadiť nový nástroj sociálnej pomoci pre občanov s ťažkým zdravotným postihnutím – tzv. osobnú asistenciu.

- 4. Fáza udomácnovania sa občianskej advokácie (1999 – 2000).** V tomto období „dochádza k poklesu protestných občianskych akcií a konfliktov s nositeľmi moci a občianska advokácia naberá pestré formy charakterizované presadzovaním a obhajovaním verejných záujmov v relatívne štandardných podmienkach typickej tranzitívnej krajiny. Viacerí významní predstavitelia tretieho sektora odchádzajú do štátnych služieb“ (Demeš, 2000, s. 229). Mimovládne neziskové organizácie sa sústreďujú na „presadzovanie skutočných partnerstiev s predstaviteľmi štátnej moci, pričom kladú dôraz na decentralizáciu moci a transparentnosť pri jej výkone. Popri partnerstve sa MNO stávajú v mnohých prípadoch kvalifikovanými oponentmi a v niektorých prípadoch kritikmi verejných inštitúcií a ich predstaviteľov“ (Demeš, 2000, s. 230). Azda najvýznamnejším a zároveň úspešným príkladom tohto obdobia je celoslovenská kampaň občianskej iniciatívy Za dobrý zákon o informáciách „Čo nie je tajné, je verejné“ z roku 2000, ktorú podporilo viac ako 120 mimovládnych organizácií s viac ako 100 000 členmi.²⁰ Kampaň, ktorej výsledok bol do poslednej chvíle nejasný, dosiahla svoj cieľ aj vďaka invencii a schopnosti vytvárať koalície

a komunikovať s verejnosťou (Demeš, 2000, s. 228).

Keďže od uvedenej periodizácie uplynulo takmer päť rokov, s odstupom času je možné pôsobenie MNO na poli občianskej advokácie v rokoch 1989 – 2004 rozdeliť do nasledujúcich fáz:

- 1. Fáza formovania nezávislého občianskeho sektora (1990 – 1992).** V tomto období doznievala Nežná revolúcia, formoval sa mimovládny občiansky sektor, formovali sa východiská, programy a lídri, dochádzalo k prvým reflexiám mimovládneho sektora v kontexte rýchlych zmien rámcových rozpadom Československa.
- 2. Fáza obrany demokracie a ústavnosti (1993 – 1998).** Mimovládne neziskové organizácie boli jednými z aktérov zápasu o demokratický charakter Slovenska, vytvárali nezávislý priestor pre ostrakizované ponovembrové elity, vytvárali základňu pre monitorovanie štátu, nastavovali zrkadlo verejnej moci a vytvárali zázemie pre tvorbu alternatívnych, t. j. reformných verejných politík. Uchovávali energiu občianskej spoločnosti. V tomto období došlo k nárastu inštitúcií snažiacich sa o odbornú reflexiu vývoja a tvorbu verejnej politiky (think-tankov). Kľúčovou otázkou bola obrana demokracie a euroatlantického smerovania. Koncom tohto obdobia, keď sa do popredia dostáva zápas so štátom, sa objavuje aj špecifický „tretosektorový“ jazyk, ktorý odráža organizovanosť a zvyšujúcu sa inštitucionálnosť mimovládneho sektora. U niektorých pozorovateľov vytvára mimovládny sektor dojem organizovanej korporácie a stráca svoju pomáhajúcu tvár. Táto ambivalentnosť je jedným zo znakov vzťahu tretieho sektora a občianskej spoločnosti na Slovensku a v podstate sprevádza zápas o postavenie mimovládneho sektora a vytvorenie priestoru pre jeho pôsobenie.

3. **Fáza diverzifikácie v období reforiem** (1999 – 2004). V tomto období sa MNO museli vyrovnávať so zmenou pozície: zo štátu sa stal zrazu partner, ale nebolo to také jednoduché. Veľkou výzvou bolo uchovanie schopnosti poskytovať štátu nezávislú spätnú väzbu, upozorňovať na prešľapy aj svojich bývalých priateľov či partnerov a v prípade potreby byť motorom, podpornou bázou pre uskutočnenie reforiem a ich implementáciu a zároveň nestratiť kritický pohľad na spoločenské a politické dianie. Hlavným predmetom pozornosti MNO pôsobiacich v oblasti občianskych záujmov bol stále štát, kľúčovými otázkami boli klientelizmus a transparentnosť vo verejnom sektore, kvalita reforiem, ale aj hľadanie a testovanie spôsobov, ako vytvoriť domáce zdroje pre mimovládny sektor, ktoré by nahradili odchádzajúce zahraničné zdroje. V tomto období sa realizovalo veľké množstvo advokačných iniciatív usilujúcich o zmeny napríklad v energetickej politike; v reforme verejnej správy (iniciatíva Za skutočnú reformu verejnej správy v roku 2000); vo výkone civilnej vojenskej služby (iniciatíva Občianskeho oka v roku 2000); v polemike o výstavbe diaľnic (v rokoch 2000 – 2004 túto tému výrazne ovplyvňoval Juraj Mesík); v hospodárení s odpadmi (iniciatíva Spoločnosti priateľov Zeme Za dobrý zákon o odpadoch z roku 2001 a Za recykláciu PET fliaš v roku 2003); v prístupe štátu k spoločenským problémom, akým je napríklad domáce násilie (iniciatíva Piata žena z roku 2002, ktorú organizovala Aliancia žien Slovenska, Fenestra, Pro Familia, Podisea, Možnosť voľby – za dodržiavanie práv žien a detí, Esť – za rodinu bez násillia), etnická neznášanlivosť (iniciatíva združenia Ľudia proti rasizmu Rasizmus je aj Tvoj problém v roku 2001), telesné tresty na deťoch (kampaň Detského fondu SR pod ná-

zvom „Biť deti je zlé“ v roku 2001), diskriminácia sexuálnych menšín (iniciatíva Inakosť v roku 2001). Ďalšími iniciatívami boli iniciatívy za zvýšenie garantovaného príspevku pre nešťátne organizácie v poskytovaní sociálnej pomoci v roku 2002 či neúspešná iniciatíva Za občianskeho ombudsmana v roku 2001, ktorej cieľom bolo presadiť za ombudsmana občianskeho kandidáta Jána Hrubalu.

Pozornosť verejnosti púťali aj aktivity smerujúce k vytvoreniu nových finančných zdrojov pre MNO, napríklad iniciatíva s podporou množstva platforiem mimovládnych organizácií usilujúca o **využitie časti výnosov z privatizácie na kapitalizáciu nadácií** (2002), ktorá nezískala širšiu politickú podporu. Ďalším príkladom je občianska iniciatíva Občania seba z roku 2003 usilujúca o zachovanie daňovej motivácie k darcovstvu pri zmenách daňového zákona, ktorú podporilo viac ako 130 mimovládnych organizácií. Aj vďaka tejto iniciatíve sa podarilo zachovať nezdaňovanú časť príjmov z vlastnej činnosti pre MNO aj po prijatí nového zákona o dani z príjmu v roku 2003. V oblasti právneho prostredia bolo významné aj dianie okolo nového zákona o nadáciách (2002), ktorý vzbudil kontroverzie a nevôľu medzi komunitnými a menšími nadáciami. Iniciatívu za jeho zásadné zlepšenie podporilo viac ako 50 organizácií. Rozšírenie jednopercenťnej daňovej asignácie bolo odpoveďou vtedajšej vlády na tlak vyplývajúci z požiadaviek na kapitalizáciu nadácií. V tejto súvislosti je potrebné spomenúť aj kampaň „1 % pre hodnotnejší život“ organizovanú 1. slovenským neziskovým centrom a Fórum inštitútom, ktorá mala vzdelávací charakter a upozorňovala verejnosť na možnosť využitia nového mechanizmu daňovej asignácie.

Samostatnou kapitolou boli kampane pred parlamentnými voľbami v roku

2002 („Nie je nám to jedno“, „Šetri si svoj hlas“, „Rock volieb 02“, „Urobme to!“, „Druhý krok“, „Možnosť voľby“), ktorých súčasťou boli aj aktivizačné, informačno-vzdelávacie a monitorovacie aktivity, a oproti roku 1998 mali charakter samostatných kampaní (pozri Košťálová – Mattoš – Síkelová, 2002; Novotný – Forgács – Velšic, 2003).

Vstup do NATO v roku 2002 a referendum o vstupe do EÚ v roku 2003 boli zaujímavými momentmi vo formovaní vzťahu medzi štátom a MNO. Bolo zrejmé, že pred týmito kľúčovými momentmi v dejinách SR sa štát usiloval vytvoriť partnerstvo s mimovládnyimi organizáciami pri aktivizácii a vzdelávaní verejnosti a pre tento účel z vlastnej iniciatívy vytvoril grantové programy podporujúce takéto aktivity. Niektorí pozorovatelia považujú tento krok za hľadanie partnerskej podoby vzťahu štátu a mimovládnych organizácií, na rozdiel od dominantného vymedzovania sa týchto dvoch sektorov ako protivníkov, typického pre 90. roky (Demeš – Forbrig, 2003). Časť tohto trendu je v niektorých aktivitách štátu viditeľná napríklad v oblasti zahraničnej rozvojovej pomoci. Namieste je však otázka, či je to naozaj znakom hlbšieho trendu vytvárania novej kvality partnerstva medzi štátom a mimovládnyimi organizáciami, alebo len fluktuáciou, ktorej význam by sa nemal preceňovať. Táto úvaha nijako neznižuje váhu oboch udalostí. Pre objektivnosť je potrebné spomenúť, že napriek účasti mnohých MNO v týchto kampaniach bola v mimovládnom prostredí prítomná aj rezervovanosť voči takémuto partnerstvu. Popri oficiálnych aktivitách existovali aj iniciatívy z opačného názorového tábora, ktoré sa usilovali o vypísanie referenda o vstupe SR do NATO.²¹ Bez ohľadu na to, že Slovensko je vo svojom transatlantickom i európskom smerovaní rozporuplnou krajinou, nedá sa povedať, že by niektoré z týchto aktivít boli v prostre-

dí MNO vnímané tak jednoznačne ako kampaň OK '98, o zmysle ktorej v tomto prostredí v danom čase neexistovali závažnejšie pochybnosti.

V oblasti ľudských práv sa otvorili nové témy. Diskusiu vyvolala správa *Telo i duša* o násilnej sterilizácii rómskych žien²² v roku 2003. Pozornosť vzbudila aj kampaň „Človekom od počatia“²³ (2001) za rešpektovanie práv nenarodených detí, monitorovacie organizácie ako Slovenský helsinský výbor (SHV) sledujúce dodržiavanie ľudských práv medzi utečencami (2003) či Rada pre poradenstvo v sociálnej práci, ktorá spolu s SHV monitorovala dodržiavanie ľudských práv v ústavnej opatere medzi zdravotne postihnutými (2004). V roku 2004 sa vytvorila Asociácia za otvorené súdnictvo²⁴ usilujúca o zlepšenie fungovania súdov z pohľadu občanov. V oblasti korupcie a transparentnosti boli dôležité aktivity Aliancie Stop konfliktu záujmov (2002), ktorú podporilo viac ako 240 mimovládnych organizácií. Aliancia monitorovala a zverejňovala postoje politických strán a poslancov k otázke konfliktu záujmov a navrhovala prísnejšiu legislatívnu úpravu tejto oblasti.²⁵ Pozornosť médií upútal monitoring Občianskeho oka (2004) týkajúci sa efektívnosti využitia verejných prostriedkov určených na podporu práce poslancov (príspevky na prenájom kancelárií pre poslancov) a kauza sporných darov politickým stranám, na ktorú upozornila Aliancia Fair Play (2003, 2004).

Viacere MNO sa zameriavali na zmeny v systéme vzdelávania. Veľkú skupinu tvoria snahy o humanizáciu a demokraciu vo vzdelávaní: aktivity Nadácie Škola dokorán zameranej na znevýhodnené skupiny, vzdelávacie činnosti združenia Orava za demokraciu vo vzdelávaní, aplikácia alternatívnej metódy vyučovania slovenského jazyka podľa metodiky Skabela-Bóna v školách s vyučovacím jazykom maďarským. Neriešenie problémov v školstve a dlhé odhodlávania sa

štátu na začatie reforiem viedli v roku 2003 k sformovaniu iniciatívy Za reformu školstva a zahájeniu kampane „Za dobrý zákon o výchove a vzdelávaní“,²⁶ ktorá začala z pozície mimovládnych organizácií diskutovať o koncepčných otázkach vo vzdelávaní a vytvárať postupný tlak na reformu školstva. Popri nej prebiehali aj parciálne snahy, napríklad o vytvorenie systémových podmienok na pôsobenie mimovládnych organizácií venujúcich sa environmentálnej výchove na školách. Vďaka pôsobeniu spoločnosti environmentálne výchovných organizácií Špirála sa podarilo otvárať priestor cez pedagogicko-organizačné pokyny Ministerstva školstva SR a navrhnuť grantový program, ktorý by mal umožniť financovanie aktivít takýchto MNO (2004).

Uvedený výpočet aktivít je len ilustratívny a hovorí len o niektorých kampaniach a aktivitách celoštátneho významu. Popri nich prebehli aj nemenej dôležité iniciatívy na miestnej úrovni, ktoré médiá často ignorovali (pozri Novotný – Forgács – Veľšic, 2003). Na miestnej úrovni sa mimovládne organizácie zapájali aj do rozhodovania, a to v súvislosti s územnými rozhodnutiami; zmenami stavebných uzáverov (Ďubákov, Slatinka); ovplyvňovaním rozhodnutí v otázkach budovania diaľnic (občianske združenie Klub Strážov – diaľnica cez Považskú Bystricu); otázkou verejnej zelene v mestách (občianske združenie Slatinka – výrub stromov na námestí vo Zvolene; Spoločnosť pre trvalo udržateľný život, Mestský výbor SZOPK Bratislava – zápas o zabránenie zástavbe Napoleonského vršku v Bratislave; Bratislavské ochrannárske združenie, Mestský výbor SZOPK – holoruby v bratislavskom lesoparku). Nedá sa opomenúť ani prizývanie Lesoochrannárskeho združenia VLK do povoľovacích konaní o odstrelé divjé zvere v desiatkach, ba stovkách prípadov; aktivity združenia Občania v akcii v Banskej Bystrici, Zvolene, Nitre; snahy Ipelskej

úníe o zachovanie lokálnej železničnej trate v Šahách, zápas občanov v Ružomberku proti zápalu pochádzajúcemu zo spoločnosti SCP vyrábajúcej celulózu a papier, ale aj iniciatívy Krajských grémíí tretieho sektora, ktoré sa zúčastňovali na príprave regionálnych rozvojových plánov a *Národného programu regionálneho rozvoja* atď. Tento výpočet aktivít ani zďaleka nepostihuje všetko, čo sa v oblasti občianskej advokácie v ostatnom období udialo a čo sa deje. V tejto fáze sa zúročil potenciál, kapacita a energia predchádzajúceho obdobia. Pravda, stále bez výraznejšej podpory domácich politických elít i verejnosti.

4. Fáza zápasu o zachovanie občianskej tradície (2004 –). Koncom roku 2004 si všetci začínajú uvedomovať, že „obed zadarmo“,²⁷ ktorý slovenská spoločnosť dostávala v podobe zahraničných donorov financujúcich aktivity občianskej advokácie od začiatku 90. rokov, už nebude pokračovať. Je preto veľmi pravdepodobné, že od roku 2005 bude časť mimovládnych organizácií zápasit o vlastné prežitie. Bude sa to týkať najmä organizácií pôsobiacich v oblasti verejného záujmu, nastavovania zrkadiel moci a jej kontroly či komentovania a ovplyvňovania verejných politík z občianskych pozícií. V súčasnosti sa nedá jednoznačne povedať, či sa týmto organizáciám podarí nájsť podporu vo verejnosti, medzi politickými elitami a inými mienkotvorcami. Hoci existujú iné podporné mechanizmy ako daňová asignácia, pre tento segment mimovládnych organizácií nie sú reálnou alternatívou – náhradou za odchádzajúce zahraničné nadácie a donorov. V tejto súvislosti je potrebné vnímať aj snahy o použitie časti výnosov z privatizácie na kapitalizáciu nadácií, snahy o presadenie charitatívnej lotérie (Nadácia Ekopolis, Nadácia SO-CIA, Nadácia pre deti Slovenska), ale aj snahy o zachovanie, resp. znovuzavedenie daňových úľav pre darcov – fyzické i právnické osoby.

3.3. INŠTITUCIONÁLNA INFRAŠTRUKTÚRA PRE OBHAJOBU OBČIANSKEJ ADVOKÁCIE A MIMOVLÁDNEHO SEKTORA

Vyššie spomínané aktivity či kampane neboli jediným dianím na poli obhajoby občianskych záujmov. Na realizáciu mnohých z nich bolo potrebné aj inštitucionálne zázemie. Keďže nie je priestor pre podrobné profily všetkých významných inštitúcií, nasledujúce riadky sa zamerajú najmä na tie, ktoré sú významné z hľadiska inštitucionálnej infraštruktúry pre obhajobu občianskych záujmov. Predovšetkým ide o organizácie schopné sprostredkovať či priamo poskytnúť poradenstvo v organizačných, ale najmä právnych otázkach občanom, občianskym iniciatívam či mimovládny organizáciám v rôznych oblastiach dodržiavania ľudských a občianskych práv; dokumentáciu a monitoring dodržiavania práv; komentovanie a analýzy tvorby legislatívy a zároveň otvárať verejný priestor pre pôsobenie iných ako štátnych inštitúcií v poskytovaní služieb vo vzdelávaní, sociálnej oblasti či v zdravotníctve. Medzi významné v tomto smere patria nasledujúce organizácie.

Centrum pre podporu miestneho aktivizmu (CEPA) je občianske združenie, ktoré podporuje pozitívne spoločenské zmeny na miestnej, národnej i medzinárodnej úrovni. Jeho poslaním je vytvárať a posilňovať účinné nástroje zamerané na posilňovanie občianskej účasti na rozhodovaní o veciach verejného záujmu; udržateľný rozvoj; ochranu ľudských práv; environmentálnu spravodlivosť (www.cepa.sk/law/sk_index.stm). V rámci programu „Právo vo verejnom záujme“ (Pavol Žilinčík, Eva Kovačechová) poskytuje právnu pomoc občanom, občianskym organizáciám a obciam v prípadoch porušenia ich práv. CEPA zabezpečuje: a) konzultácie pre efektívne využívanie práva a návrh optimálneho postupu pri

ochrane porušovaných práv; b) právne analýzy pri komplikovanejších problémoch; c) prípravu podaní na štátne a samosprávne orgány, všeobecné súdy, Ústavný súd SR, Európsky súd pre ľudské práva v Štrasburgu a iné medzinárodné súdne orgány; d) zastupovanie v konaní pred uvedenými inštitúciami. Prioritami CEPA sú presadzovanie práva na informácie; priama účasť na rozhodovaní a prístup k súdom; verejná kontrola moci a odstraňovanie korupcie; zákonnosť a duch zákona. Tieto priority presadzuje v nasledujúcich oblastiach: ochrana práv menšín, náhrada škody spôsobenej orgánmi verejnej správy, sloboda prejavu, osobitne vo veciach verejného záujmu, právo na spravodlivý proces, petície, združovanie, zhromažďovanie, rozhodovanie o území a kvalita života, právo na priaznivé životné prostredie.

Pre ilustráciu je možné uviesť niektoré z dosiahnutých úspechov:

- Banskobystrický krajský súd skonštatoval, že prvostupňový súd sa nemôže uspokojiť s argumentáciou, že na Róma nemožno spáchať **rasovo motivovaný útok** (s prísnejšou trestnou sadzbou), pretože je tej istej rasy ako „biely“ páchatel. Okresný súd nakoniec uznal páchatela vinným za rasovo motivovaný útok.
- Krajský súd v nemenovanom meste **odložil vykonateľnosť vyvlastňovacieho rozhodnutia**, ktoré napriek viacerým nezákonnostiam tvrdo presadzovali niektorí úradníci štátnej správy a samosprávy. Súd zároveň v súlade s návrhom CEPA postúpil vec Ústavnému súdu SR, pretože sa domnieva, že v súčasnosti platný stav náhrad za vyvlastnený majetok neumožňujúci zohľadniť reálnu cenu nehnuteľnosti, je v rozpore s ústavou. Tento spor môže viesť k zásadným zmenám v systéme a v náhradách za vyvlastňovanie majetku občanov a posilniť ich postavenie.

- Ústavný súd skonštatoval, že rozhodnutie Ústrednej volebnej komisie, ktorá bez zdôvodnenia odmietla **účasť domáчих pozorovateľov na voľbách**, porušilo ich právo na informácie (prípadoch bol vypracovaný v spolupráci s organizáciou Združenie za spravodlivé voľby – Občianske oko '98) (II. ÚS 10/1999; <http://www.cepa.sk/law/nprípady.htm>).

Takáto právna pomoc umožnila dosiahnuť viacerým iniciatívam významné precedenčné súdne rozhodnutia. Napríklad obec Ďubákovo so 42 obyvateľmi podala v roku 1996 ústavnú sťažnosť na porušovanie základných práv – práva vlastníť majetok – a žiadala zrušiť stavebnú uzáveru vyhlásenú ešte v roku 1982. Ústavný súd SR koncom roku 1997 vyhovel ústavnej sťažnosti a rozhodol, že rozhodnutie o stavebnej uzávere sa ruší, pričom konštatuje, že z komunizmu prežívajúce stavebné uzávery, ktorých je na Slovensku niekoľko, sú jasným porušením základných ľudských práv (*NonProfit*, 1/1998). Ďalším príkladom dôležitého súdneho rozhodnutia, ktoré je výsledkom snaženia občianskeho aktivistu s pomocou mimovládnych organizácií, je rozhodnutie o protiprávnosti vyvlastnenia rodinného domu rodiny Drutarovských, o čom rozhodol Krajský súd v Prešove na základe ním iniciovaného nálezu Ústavného súdu SR, ktorý potvrdil, že vyhláška, na základe ktorej sa až do roku 2003 vyvlastňovalo, je od roku 1996 pre účely vyvlastňovania neplatná.

Nadácia Občan a demokracia (Šarlota Pufflerová, Mária Kolíková) poskytuje právne poradenstvo mimovládny občianskym iniciatívam v oblasti práva na prístup k informáciám alebo v otázkach prístupu k účasti na rozhodovaní. V roku 1999 začala nadácia s realizáciou programu pod názvom „Centrum ľudských práv“. Program je realizovaný v rámci dvoch samostatných projektov: 1. „Poskytovanie právnej pomoci mimovládnym organizáciám“; 2. „Poskytova-

nie právnej pomoci sociálne či inak znevýhodneným jednotlivcom a skupinám obyvateľov“. Väčšina problémov, ktoré Centrum riešilo, súvisela s právom na informácie, účasťou na rozhodovacích procesoch, registráciou občianskych združení a realizáciou petičného práva, ale riešili sa aj kauzy zamerané na ochranu životného prostredia. Klientmi Centra sú predovšetkým osoby, ktorých právne problémy boli spojené s porušovaním ľudských práv zo strany štátnych orgánov, najmä orgánov Policajného zboru, uplatňovaním práv účastníkov v rámci stavebného konania, priestupkového konania, s otázkami v oblasti náhradnej rodinnej starostlivosti, s bytovými otázkami, s problémami detí z detských domov, s uplatnením práv obetí rasových útokov atď.

Významné miesto v oblasti poskytovania právnej pomoci a poradenstva pre občianske záujmy v oblasti ľudských práv a práv menším dlhodobo zastáva **Nadácia Charty 77** (Zuzana Szatmáry, Martin Giertl), ktorá napĺňa odkaz *Charty 77* v tom zmysle, že profesionálne poskytuje občanom ochranu v oblasti ľudských práv a nadväzuje na korene z obdobia aktivizmu pred Novembrom 1989. Nadácia funguje ako bezplatná advokátska a právna kancelária pre občanov, vypracúva legislatívne analýzy a komentáre pre slovenskú legislatívu a exekutívu, spolupracuje s európskymi inštitúciami, zastupuje občanov pred Ústavným súdom SR a pred Európskym súdom pre ľudské práva v Štrasburgu (pozri www.charta77.sk).

Počas kampane „Tretí sektor SOS“ a následne v období preregistrácie nadácií v rokoch 1996 – 1997 podľa nového zákona poskytovalo istý čas právne poradenstvo aj **Servisné centrum pre tretí sektor – SAIA** (Pavol Demeš, Katarína Košťálová), ktoré okrem hostovania Grémia tretieho sektora (G3S) vydávalo časopis *NonProfit*. Časopis v rokoch 1994 – 2000 plnil veľmi významnú úlohu pri informovaní mimovládneho sektora.

Významnou organizáciou monitorujúcou správanie verejných inštitúcií a nastavujúcou zrkadlo verejnému sektoru je **Transparency International Slovakia** (Emília Sičáková-Beblavá, Daniela Zemanovičová), ktorá pôsobí na Slovensku od septembra 1998.²⁸ Je súčasťou celosvetového hnutia, ktorého cieľom je boj proti korupcii a za zvyšovanie transparentnosti. Transparency International Slovakia (TIS) vytvára znalostnú bázu protikorupčných techník a postupov, organizuje vzdelávacie podujatia a semináre týkajúce sa celého spektra tém súvisiacich s bojom proti korupcii, identifikuje možné protikorupčné nástroje a zverejňuje ich, podieľa sa na kampaniach zameraných na zlepšenie transparentnosti v nakladaní s verejnými prostriedkami (napríklad kampaň za presadenie zákona o konflikte záujmov). Realizuje výskumy o korupcii a zverejňuje ich výsledky, poskytuje stanoviská médiám i verejnosti k aktuálnym otázkam nakladania s verejnými financiami (napríklad privatizácia Slovenských telekomunikácií, kauza ľahkých vlakových súprav a mnohé iné).

Osobitné miesto v oblasti zvyšovania tlaku na zvýšenie etických štandardov v politike, ako aj tlaku na vytvorenie transparentného finančného prostredia pre politické strany, zastáva od roku 2002 občianske združenie **Aliancia Fair Play** (Zuzana Wienk). Táto organizácia, ktorej ambíciou je prispievať k rozvoju zodpovednej, otvorenej a profesionálnej politickej elity, monitoruje zdroje a výdavky politických strán v predvolebnom období, analyzuje právny rámec financovania politických strán, monitoruje a hodnotí štátny kontrolný mechanizmus pre financovanie politických strán, monitoruje dodržiavanie zákonných povinností politickými stranami a pokúša sa o stanovenie etických zásad v predvolebnej kampani.

V oblasti vzdelávania v ľudských právach, výchovy k multikulturalizmu, dokumentácie tienistých stránok moderných

dejín Slovenska (dokumentačné stredisko holokaustu) a sociálnej exklúzie Rómov je významná **Nadácia Milana Šimečku** (Ingrid Antalová). Ďalšou mimovládnu organizáciou, ktorú je možné zaradiť do infraštruktúry v oblasti obhajoby občianskych záujmov, je **Slovenský helsinský výbor** (Ingrid Baumannová). Vznikol v roku 1990 a predmetom jeho činnosti je predovšetkým monitorovanie dodržiavania ľudských práv podľa *Helsinského záverečného aktu* a ďalších dokumentov Organizácie pre bezpečnosť a spoluprácu v Európe (OBSE), ako aj ostatných ľudskoprávných dokumentov, ktoré sa SR zaviazala dodržiavať. Okrem toho sa Slovenský helsinský výbor venuje prevencii porušovania ľudských práv, právnemu poradenstvu pre občanov so špecifikáciou na právo utečencov a žiadateľov o azyl, výchove a vzdelávaniu v tejto oblasti.

Vzhľadom k svojmu personálnemu zázemiu spomínané organizácie predstavujú aj významnú kapacitu pre nezávislé monitorovanie dodržiavania zákonných postupov a implementácie nových právnych noriem, ktoré otvárajú priestor pre občanov či občianske organizácie zúčastňovať sa na rozhodovaní, získať prístup k informáciám či spravodlivosti.²⁹

Ďalším prvkom infraštruktúry prostredia občianskej advokácie je nekomerčný poskytovateľ internetových komunikačných a informačných služieb pre občianske organizácie – **ChangeNet** (Norbert Brázda), ktorý od roku 1996 vytvára priestor pre efektívnu komunikáciu a výmenu informácií medzi občianskymi organizáciami, ich prezentáciu na verejnosti a sprístupňovanie informačných zdrojov dôležitých pre činnosť týchto organizácií. ChangeNet prináša aktuálne spravodajstvo a publicistiku, kalendár akcií, adresár organizácií a ďalšie informačné zdroje. Zároveň ponúka členským organizáciám širokú paletu služieb – od adries elektronickej pošty, tvorby internetových stránok a registrácie domén, cez prístup k databázam

ze zákonov a ďalším informačným zdrojom, až po internetové školenia, technickú podporu a spravovanie lokálnych počítačových sietí. Práve rýchle šírenie informácií a ich dostupnosť sú významnými nástrojmi občianskej aktivizácie a v tomto zmysle je rola takýchto organizácií pre občiansku advokáciu kľúčová. Príspevok ChangeNetu k informatizácii a schopnosti mimovládneho prostredia rýchlo a pružne reagovať so skromnými organizačnými kapacitami na množstvo problémov na Slovensku je nepopierateľný. Mnohí pozorovatelia považujú tok informácií medzi mimovládnymi organizáciami v porovnaní so štátnou správou za oveľa pružnejší.

Svoje miesto si zachováva aj organizácia **Občania v akcii** a **Centrum komunitného organizovania** (Bohdan Smieška), ktorá poskytuje podporu a infraštruktúru miestnym občianskym skupinám využívajúcim metódy komunitného organizovania (Nitra, Banská Bystrica, Žilina, Košice, Bratislava) (bližšie pozri Miková – Bianchi, 2000).

Špecifickým prvkom tejto infraštruktúry sú domáce grantové nadácie, ktoré poskytovali (niektoré aj doteraz poskytujú) podporu aktivitám občianskej advokácie a snažili sa tejto téme porozumieť. Najvýznamnejšie z nich boli Nadácia otvorenej spoločnosti – **Open Society Foundation** (Rachel Tritt, Alena Pániková), **Nadácia na podporu občianskych aktivít** (Pavol Demeš, Adriana Richterová, Marcel Zajac), **Nadácia Ekopolis** (Juraj Mesík, Peter Medved) a **Foundation for a Civil Society – Nadácia pre občiansku spoločnosť** (Carrie Sleaze, Jan Surotchak), v súčasnosti **Nadácia Pontis** (Lenka Surotchak).

Čo sa týka tvorby verejnej politiky a advokácie, pre viaceré organizácie bolo v organizačnej oblasti významné pôsobenie konzultantov sústredených okolo **PDCS – Partners for Democratic Change Slovakia** (Dušan Ondrušek). Podobne dôležitú infraštruktúrnú funkciu v oblasti organizačného poradenstva či monitorovania verejnej moci zohráva **Rada pre po-**

radenstvo v sociálnej práci (Slavoj Krupa) a **Asociácia supervízorov a poradcov** (Eva Mydlíková) v sociálnej oblasti a **Nadácia SOCIA** (Helena Woleková, Vlado Matej) s **Nadáciou S.P.A.C.E.** (Iveta Radíčová) pri ovplyvňovaní verejnej politiky. Do infraštruktúry tejto oblasti patria aj think-tanky, ktorých rola v ovplyvňovaní verejnej politiky je bližšie popísaná v kapitole „Think-tanky na Slovensku“ v tejto publikácii. V maďarskom občianskom prostredí na Slovensku pôsobilo viacero organizácií, ktoré tomuto prostrediu poskytovali ideové, inštitucionálne a servisné zázemie. Medzi najvýznamnejšie patria organizácie okolo **Fórum inštitútu** (bližšie pozri kapitolu „Think-tanky na Slovensku v tejto publikácii) a **Nadácia Sándora Máraiho** (Péter Hunčík).

Predmetom samostatnej analýzy, ktorá ešte len čaká na spracovanie, sú výsledky a dopady advokačných aktivít na správanie štátu a jeho inštitúcií, na charakter aplikovaných verejných politík a na občanov. Jeden z možných smerov, ktorým by sa takáto analýza mohla uberať, naznačujú dva nasledujúce príklady, jeden z oblasti domáceho násillia a druhý z oblasti rasizmu.

Prvý príklad. Bratislavská príloha denníka Sme z 26. februára 2004 zverejnila správu, podľa ktorej v roku 2003 zadržali v Bratislave 166 domácich tyranov, čo je osemkrát viac ako v roku 2002. Ak porovnáme spôsob reflexie tohto fenoménu v spoločnosti v roku 1996 a za indikátor tejto reflexie budeme pracovne považovať klasifikáciu trestných činov, tak v roku 2004 môžeme pozorovať významný posun v tom, že trestné právo pozná kategóriu domáceho násillia a štátne orgány (polícia, prokuratúra) ju vykazujú vo svojich štatistikách. Hoci hlavným cieľom je eliminácia tohto javu, za rok došlo k významnému nárastu zadržaných domácich tyranov. Čo spôsobilo túto zmenu? Tlak EÚ? Apely rodín obetí? Medializácia problému? Áno, boli to aj tieto faktory. To, čo verejnosť vníma cez médiá, je len časť práce, ktorú

v tejto oblasti vykonali najmä mimovládne organizácie: systematicky sa venovali médiám a dávali námety, ako o tejto téme písať, komunikovali so štátnymi inštitúciami o tom, ako sa k tomuto problému citlivo, ale efektívne postaviť, využívajúc súčasný právny poriadok, identifikovali zlepšenia v oblasti práva, poskytovali služby obeťam a zvyšovali citlivosť verejnosti verejnými podujatiami. Už len z tohto pohľadu je rola mimovládnych organizácií v zmenách správania sa štátu k tomuto fenoménu nepopierateľná. Pri hrubom odhade sa do týchto aktivít v rokoch 1998 – 2003 investovalo z nadačných, prevažne zahraničných súkromných zdrojov približne 30 mil. Sk. Docielila táto investícia adekvátnu návratnosť? Ak by sme chceli byť cynickí, vydelení by sme túto sumu počtom zadržaných domácich tyranov a počtom krajov (osem) a mohli by sme povedať, že zadržanie každého zo 166 domácich tyranov v Bratislave „stálo“ 23 590 Sk.

Druhý príklad. Denník Sme 26. februára 2004 zverejnil správu zo servisu Tlačovej agentúry SR, podľa ktorej prišiel v utorok priamo na políciu v Púchove 19-ročný mladík v bunde s fašistickými nášivkami. Hoci si chcel iba vyzdvihnúť pas, odchádzal aj s obvinením z trestného činu podpory a propagácie hnutí smerujúcich k potlačeniu práv a slobôd občanov. Podľa trenčianskej krajskej policajnej hovorkyne Lenky Bušovej mal na bunde tri nášivky. Na jednej bol tzv. vlčí hák používaný v označení divízie Waffen SS, na druhej bol nápis Combat 18 a tretia zobrazovala lebku s prekríženými kosťami s nápisom „Kill them all“ („Zabi ich všetkých“). Študent strednej školy v Púchove policajtom tvrdil, že nevie, čo nášivky predstavujú. Správa ďalej uvádza, že za verejné prejavenie sympatií s fašizmom ho začali sťahovať na slobode. Nášivky z bundy polícia zhabala.

Uvedený príbeh sa dá interpretovať aj ako dopad aktivít mimovládnej organizácie Ľudia proti rasizmu (a ďalších organizácií, ktoré sa tejto témy vo svojej činnosti

dotkli) na systémové zmeny v oblasti boja proti intolerancii a rasizmu. Dá sa predpokladať, že správa s takýmto obsahom by sa v roku 1996 na Slovensku neobjavila, pretože polícia by nebola schopná tieto symboly identifikovať. Aj na základe úsilia organizácie Ľudia proti rasizmu si štát vyvinul schopnosť rozlišovať rasizmus a intoleranciu a konať proti nim. Skutočnosť, že takáto správa je uverejnená ako bežná agentúrna správa dokumentuje, že spoločnosť si začína tento jav všimnúť a považuje ho za dôležitý. Ak vezmeme do úvahy hrubý odhad, že za päť rokov svojej činnosti organizácia Ľudia proti rasizmu zrealizovala aktivity v hodnote približne 20 mil. Sk – od zvyšovania citlivosti verejnej mienky po vzdelávanie príslušníkov Policajného zboru SR – pričom približne polovicu tejto sumy predstavujú *pro bono* služby či hodnota dobrovoľníckej práce, a ak pripustíme čiastočný vplyv týchto aktivít na správanie sa polície, tak sa môžeme spýtať, či je objem vynaložených prostriedkov adekvátny pozorovateľnej zmene. Podľa názoru autora by takúto investíciu považovali za adekvátnu nielen občania s tmavšou farbou pleti žijúci na Slovensku.

3.4. ŠTRUKTÚROVANIE PROSTREDIA TRETIHO SEKTORA – STUPAVSKÉ KONFERENCIE, GRÉMIUM, PLATFORMY A RADA VLÁDY

Pretlak, ktorý v spoločnosti existoval do roku 1989, sa začiatkom 90. rokov masovo ventiloval napríklad v otázkach slovensko-českých vzťahov či v národnostno-jazykových otázkach („pomlčková“ vojna, jazykový zákon). V pozadí tohto vývoja, ktorý čoraz viac konfrontoval spoločnosť s problematikou dodržiavania ľudských a menšinových práv a občianskych slobôd, sa ustavične registrovali nové a nové združenia a nadácie, čím sa objektívne vytváral dopyt po zlepšovaní podmienok fungovania takýchto organizácií.

Neziskový sektor si postupne uvedomoval vlastnú existenciu, čoho príkladom bola prvá **Stupavská konferencia** v októbri 1991, ktorá mala charakter česko-slovenského stretnutia mimovládnych organizácií. Iniciovali ju Zuzana Szatmáry (Nadácia Charty 77), David Daniel (SAIA), Miroslav Pospíšil (Nadácia Jana Husa, Brno) a Vladimír Raiman (Európska kultúrna nadácia). Konferencia poukázala na nutnosť skvalitniť informovanosť a zlepšiť daňové a legislatívne podmienky pre rýchlo sa rozrastajúci tretí sektor (*NonProfit*, 4/1999). Postupne sa tak definovali nosné témy a záujmy neziskového sektora na celé obdobie 90. rokov až do súčasnosti. Zlepšenie daňového a právneho prostredia ostalo nosnou požiadavkou takmer každej Stupavskej konferencie, stalo sa aj paradigmou politik zahranicznych donorov usilujúcich o stabilizáciu neziskového sektora v krajinách strednej a východnej Európy a nevyhnutne sa stalo aj ústrednou témou vnútornej diskusie v prostredí mimovládnych organizácií.

Stupavská konferencia založila tradíciu každoročného stretávania sa MNO a počas jej druhého ročníka v roku 1994 vzniklo **Grémium tretieho sektora (G3S)**. Grémium tvorilo 16 osobností z rôznych neziskových organizácií, ktoré pokrývali štyri tematické sekcie: 1. humanita a charita; 2. vzdelávanie, kultúra a mládež; 3. životné prostredie; a 4. ľudské práva a menšiny. Počet sekcií a ich zloženie sa časom menili podľa toho, ktorá podoblasť sa stala v neziskovom prostredí významnou. Postupne sa tiež rozširoval počet členov G3S na 17, 18 až 28 členov. V súčasnosti Grémium tvorí 13 členov, z čoho osem je zvolených z delegátov krajských grémií a piati sú zvolení z delegátov odborných sekcií: 1. zdravotná oblasť; 2. deti a mládež; 3. vzdelávanie a školstvo; 4. ľudské práva; a 5. regionálny rozvoj.

Členstvo v G3S je čestné a dobrovoľné. Od roku 1997 sú jeho členovia volení na dva roky. O rozhodnutiach a stanovis-

kách G3S informuje verejnost hovorca, ktorého si spomedzi seba zvolia členovia. Po Pavlovi Demešovi, Helene Wolekovej a Lube Blaškovičovej je od desiatej Stupavskej konferencie v roku 2003 hovorcom Ondrej Buzala. Grémium malo byť okrem iného advokátom mimovládnych organizácií pre zlepšenie legislatívnych a daňových podmienok a malo vplývať na informovanosť verejnosti o aktivitách tretieho sektora. Servis pre G3S vykonávala v rokoch 1994 – 2002 SAIA – Servisné centrum tretieho sektora. Po Stupavskej konferencii v roku 2000 začalo servis poskytovať občianske združenie Pro Grémium so sídlom v Košiciach. Ostatné platformy mimovládnych organizácií majú vlastné sekretariáty a ak sú registrované ako organizácie, vykonávajú servis priamo.

Príbeh G3S je však aj príbehom postupnej zmeny kvality občianskeho dialógu so štátom. Grémium vzniklo v období silnejšieho tlaku štátu na tretí sektor. Výsledkom tohto tlaku bolo aj jednoduchšie organizovanie sa a vyššia miera jednoty v presadzovaní spoločných záujmov MNO. Rola obhajcu záujmov neziskových organizácií ostala Grémium vlastná, ale jeho dominancia ako predstaviteľa mimovládneho sektora vo vzťahu k štátu a verejnosti sa postupne zmenšovala. Okrem subjektívnych dôvodov (zmena hovorcov) tu zohral rolu aj vznik a presadzovanie sa existujúcich alebo nových **platforiem MNO**, ktoré nepokrývali tretí sektor ako celok, ale konkrétne MNO pôsobiace vo vymedzenej oblasti a ich záujmy. Doba jednoty tretieho sektora v rokoch 2000 – 2001 sa pomaly skončila. V tejto súvislosti sa ponúka otázka, či by udržanie jednoty Grémia zvýšilo váhu občianskej spoločnosti v nasledujúcom období. Ďalším faktorom znižovania dominancie G3S bolo aj to, že sa postupne normalizovala vnútropolitická situácia a potreba jednoty „tretieho sektora“ prestala byť akútna a nevyhnutná. Navyše, medzi neziskovými organizáciami sa koncom 90. rokov začali

postupne otvárať nožnice záujmov. Nové platformy vedeli lepšie reagovať na rýchlo sa meniace potreby „svojich“ organizácií i na vývoj v samotnom sektore. V dôsledku tohto vývoja však štát stratil jedného partnera a niektoré platformy zdôrazňovali fakt, že štát musí zobrať na vedomie šírku a pluralitu toho, čo sa nazýva „tretí sektor“ (napríklad neformálna platforma environmentálnych organizácií Ekofórum sa v roku 1999 odčlenila od G3S).

Platformy MNO sa viac (napríklad Ekofórum, Rada mládeže Slovenska) či menej (Sociofórum, Donorské fórum) vymedzovali voči G3S. Na poli organizovanej obhajoby záujmov MNO je okrem spomenutých platforiem možné spomenúť aj Fórum Domovina združujúce organizácie usilujúce sa o záchranu kultúrneho dedičstva, Radu rómskych MVO, Úniu materských centier, Asociáciu organizácií zdravotne postihnutých občanov SR, Asociáciu komunitných nadácií, Vidiecky parlament, iniciatívu Piata žena, Fórum žien 2000, Úniu žien Slovenska, Slovenskú humanitnú radu, Stop konfliktom záujmov, Úniu mládežníckych rómskych MVO, Platformu rozvojových MVO, ale aj novovzniknutú Národnú radu občanov so zdravotným postihnutím, ktorá spája významné organizácie združujúce občanov s rôznym postihnutím.³⁰ Platformy MNO začali intenzívnejšie komunikovať začiatkom roku 2003, keď sa mala nanovo konštituovať **Rada vlády pre mimovládne neziskové organizácie** (RV MNO) a pred väčšinou vyššie uvedených platforiem stál cieľ dohodnúť sa na kľúčí nominácie mimovládnej časti členov tejto novej Rady.³¹ Výsledkom bol kompromis, podľa ktorého G3S dostalo osem miest pre zástupcov regionálnych grémíí a ostatné miesta pripadli zástupcom platforiem.

Rada vlády pre mimovládne neziskové organizácie je poradným a iniciatívnym orgánom vlády SR pre podporu činnosti MNO. Svojich zástupcov navrhujú MNO a ich strešné a servisné organizácie po do-

hode s predsedom Rady. Ministerstvá zastupujú štátni tajomníci, ktorých navrhujú príslušní ministri. Zástupcami ďalších ústredných orgánov štátnej správy SR sú zástupcovia navrhnutí príslušným ústredným orgánom štátnej správy SR (*Štatút...*, 1999). V súčasnosti majú v RV MNO väčšinu mimovládne organizácie. Význam Rady spočíva v tom, že predstavuje inštitucionálny mechanizmus pre dialóg medzi vládou a neziskovými organizáciami a je priestorom, kde môžu mimovládne organizácie predkladať svoje návrhy (napríklad v roku 2000 navrhli spôsob využitia časti výnosov z privatizácie na zvýšenie nadačného imania nadácií). Rada vlády pre mimovládne neziskové organizácie je predovšetkým poradný orgán vlády, ktorý slúži podpredsedovi vlády ako filter a test podpory návrhov, ktoré do Rady prichádzajú z rôznych strán. Zvyšovanie kompetencií RV MNO by priblížilo jej fungovanie ku korporatívnemu modelu. Jej existencia je v súčasnosti opodstatnená najmä tým, že mimovládny sektor už nie je automaticky predmetom pozornosti politických elít a v myslení štátu prevláda rezortizmus, ktorý vytesňuje iných ako štátnych aktérov z hry s argumentom, že nie je dostatok času ani prostriedkov starať sa o iné veci ako tie, za ktoré je štát zo zákona zodpovedný.

Súčasný vývoj teda smeruje k societálnemu korporativizmu, v rámci ktorého vznikajú asociácie asociácií, ktorých schopnosť koordinácie a organizovanosti je menej efektívna, ale poskytujú väčší priestor pre vyjadrenie plurality, a teda aj väčšej šance na uchovanie identity občianskej spoločnosti pri vymedzovaní sa voči štátu a trhu.

3.5. BUDÚCNOSŤ OBČIANSKO-ADVOKAČNÝCH AKTIVÍT NA SLOVENSKU

Ako už naznačila predchádzajúca časť, budúcnosť advokačných aktivít na Slovensku

je do veľkej miery závislá od viacerých faktorov, z ktorých niektoré sú ťažko ovplyvniteľné. Jedným z nich je kultúrna tradícia, ktorá nie je celkom naklonená modernému občianskemu prúdu a bude trvať mnoho rokov, kým sa z dnešného vývoja vytvorí nová tradícia. Ďalším faktorom je otázka zdrojov pre činnosť občianskeho sektora. Existuje pár „vankúšov“ mierniacich dopad odchodu zahraničných donorov, akým je napríklad Trust for Civil Society in Central and Eastern Europe (www.cetrust.org), ale napriek viacerým snahám v súčasnosti neexistuje reálna domáca alternatíva týchto zdrojov. Analýza finančných tokov plynúcich z daňovej asignácie ukazuje, že tento mechanizmus podporuje najmä tie organizácie, s ktorými má občan priamu skúsenosť, a to v oblasti vzdelávania, zdravotníctva, sociálnej pomoci a športu (Mészáros-Lampl, 2004). Potreba nezávislosti a slobody rozhodovania o použití prostriedkov je pre MNO nevyhnutnou podmienkou fungovania – ich posun do roly dodávateľov služieb či dodávateľov v rámci verejného obstarávania je nezmyselný. Ďalším významným faktorom je schopnosť mimovládnych organizácií osloviť tú časť verejnosti, ktorá môže byť náchylná podporovať modely správania a hodnoty, ktoré stelesňuje občianska advokácia. Hoci táto skupina v súčasnosti zrejme nepresahuje 8 – 10% populácie, stále ide o významnú cieľovú skupinu, o priazeň ktorej je potrebné sa uchádzať.

Pri pohľade na štruktúru zdrojov, ktoré doteraz podporovali občiansku advokáciu, a bez zohľadnenia špeciálnych dôvodov investovania do tohto prostredia (ako záujem zahraničných vlád na občianskej mobilizácii a informovanosti pred voľbami) je vidieť, že kľúčovú rolu v tomto smere zohrali súkromné americké nadácie typu Open Society Institute, Ford Foundation, Charles Stewart Mott Foundation, Rockefeller Brothers Fund, German Marshall Fund of the United States a pod.³² Ich podpora umožňova-

la rozvíjanie aktivít presahujúcich úzko projektové a zjednodušujúco kauzálne uvažovanie a zároveň vytvárala znalostné prostredie, kultúru porozumenia a strategického smerovania, budovania ľudských a organizačných kapacít. Predovšetkým umožňovala dlhodobosť v uvažovaní. Práve tento prístup zásadným spôsobom ovplyvnil tvár občianskej spoločnosti na Slovensku po roku 1992. Významnú rolu v procese prerozdelenia týchto zdrojov zohrali aj tzv. *intermediary grantmakers*, t. j. domáce grantové nadácie ako Nadácia otvorenej spoločnosti, Nadácia Ekopolis, Nadácia na podporu občianskych aktivít i Nadácia pre občiansku spoločnosť (neskôr Nadácia Pontis), ktoré často pôsobili v roli prostredníka medzi väčšími zahraničnými donormi a konečnými prijímateľmi podpory. Bez vízie a rozhodnutí týchto nadácií i vízie spomínaných súkromných nadácií v USA by obsah tejto kapitoly bol v mnohom iný, a najmä chudobnejší.

4. ZÁVER

Zložitý vnútropolitický vývoj na Slovensku v 90. rokoch spôsobil, že advokačná a servisná funkcia neziskového sektora sa nerozvíjali rovnomerne. Servisne orientované neziskové organizácie pôsobili v 90. rokoch v netransformovanom prostredí, a to najmä v sociálnej oblasti, vo vzdelávaní, v zdravotníctve a len s námahou si vytvárali predpoklady pre rovnoprávne poskytovanie služieb v sociálnej sfére spolu so štátnymi zariadeniami. Advokačné funkcie neziskových organizácií sa dostávali do popredia práve kvôli deformáciám a deficitom v demokratickom spravovaní krajiny. Viditeľné kampane, v ktorých sa neziskový sektor dostával do konfrontácie so štátnou mocou („Tretí sektor SOS“), alebo pôsobil ako mobilizačný spoluaktér pred voľbami (predvolebné kampane v rokoch 1998 a 2002) spôsobili, že obraz neziskových organizácií ostal poznačený touto politickou aktivitou.

Nežiaducim sprievodným javom vnútorpolitického vývoja a z neho prameniacej politickej anagažovanosti mimovládneho sektora bolo, že sa stierali rozdiely medzi občianskou spoločnosťou a mimovládny sektorom, ktorý sa dostával čoraz viac do popredia cez veľké politické témy (udržanie demokracie) a cez pojmy ako „grémium“, „sektor“ a pod. Po vnútorpolitických zmenách sebareflexia v mimovládnom sektore často zotrvala na jednostrannej hyperbolizácii vlastného významu a zásluh na uvedených zmenách. Napriek nepopierateľnému významu týchto aktivít je zotrvávanie v takejto reflexii neodôvodnené a sporné vzhľadom k pluralite tohto prostredia, jeho hodnotám a krehkosti, ktorú odrážajú diskusie o dlhodobej udržateľnosti jeho advokačnej stránky. Na druhej strane, pomenovanie konkrétnych špecifických prínosov je dôležité preto, aby si spoločnosť uvedomila hodnotu tohto prostredia pre vlastnú modernizáciu a kvalitu života.

Mimovládne neziskové organizácie sa v 90. rokoch profesionalizovali a inštitucionalizovali. Popri týchto procesoch však neprebíhal adekvátny proces budovania podpory verejnosti, či už v podobe členstva, materiálnej podpory, alebo sympatií. Na Slovensku tak pôsobia vysokoprofesionálne MNO, ktoré združujú výnimočný odborný potenciál pre sociálnu zmenu, ale bez dostatočnej domácej morálnej či materiálnej podpory, či už zo strany verejnosti, alebo mienkotvorných elít. Tento stav je i z krátkodobého hľadiska neudržateľný. Akákoľvek ďalšia zahraničná materiálna podpora bude len oddalovať výzvu, ktorej Slovensko čelí v tejto oblasti. Je paradoxné, že domáce prostredie opakovane nedokáže oceniť to, čo vie oceniť zahraničie – v tomto prípade existenciu občianskeho mimovládneho prostredia podobne ako prírodné a kultúrne dedičstvo.

Ak sa občianskej spoločnosti a neziskovým organizáciám podarilo vybojovať spolu s inými aktérmi zápas o povahu

Slovenska, neznamená to, že občianska spoločnosť dosiahla akýsi strop vo vývoji. Práve ľahké uspokojenie sa s dosiahnutými métami korunovanými vstupom Slovenska do NATO a EÚ je tým, čo naznačuje jej krehkosť. Bohužiaľ, nedá sa konštatovať, že by sa občania SR výraznejšie angažovali vo verejnom priestore. Popri únavе z konzumného štýlu spoločnosti je to možno ďalšou známkou vyčerpania občianskeho a ľudského potenciálu, ktorý je azda aj historicky menší ako u severných či západných susedov Slovenska.

Znižovanie dostupných zdrojov je pre MNO pôsobiace v oblasti obhajoby verejných záujmov či analýzy verejných politík výzvou pre ich inštitucionálne adaptovanie sa na túto zmenu. Či už to znamená vyčlenenie časti kapacít na poskytovanie služieb v oblasti tvorby s vysokou prídanou hodnotou (tvorba koncepcií, analýzy a pod.), vnútornú racionalizáciu (znižovanie nákladov), znižovanie rozsahu činnosti, budovanie členskej základne či individuálnej podpory, alebo nájdenie iných významných a dlhodobých zdrojov z verejného či súkromného sektora. Skúsenosť s občianskou advokáciou pre Slovensko znamená budovanie novej tradície. Výzvou bude dokázať, aby táto tradícia zapustila v spoločnosti hlbšie korene.

POZNÁMKY

1. Pozri napríklad sériu brožúrokov *Ako organizovať efektívne* z roku 1992 a 1996, ktoré vydalo Centrum pre podporu miestneho aktivizmu. Brožúrky sa venujú spôsobom prípravy – od výberu riešenia až po zvolenie správnej stratégie, taktiky (petície, demonštrácie, verejné zhromaždenia, bojkoty a pod.). Pozri aj publikácie *Ako robiť dobré stretnutia*, *Právo pre ochranárov* a ďalšie.
2. Pojem občianska advokácia prvýkrát použila Demeš – Bútor, 1998.
3. National Democratic Institute je podobne ako International Republican Institute (IRI) podporovaný Kongresom USA. Obe organizácie pomohli v SR realizovať množstvo projektov zameraných na rozvoj demokracie.
4. Klasifikácia ICNPO na rozdiel od tých predchádzajúcich zdôrazňuje neziskovosť, nie mi-

- movládnosť, čo je daň za štatisticky vyhodnotiteľné dáta. Výskum, ktorý v roku 1999 realizovala Nadácia S.P.A.C.E. v rámci výskumného projektu Univerzity Johna Hopkinsa s dátami z roku 1996, zaraduje v tomto členení ICNPO do oblasti 7 „Ochrana práv skupín a jednotlivcov“ aj nasledujúce organizácie: Únia žien Slovenska, Aliancia žien, študentské zväzy, rómske mládežnícke spolky, zväzy telesne postihnutej mládeže, poradne, právne služby, protikomunistické organizácie, kluby na ochranu spotrebiteľov, Zväz protifašistických bojovníkov. V oblasti 5 „Životné prostredie a ochrana zvierat“ sú však zaradené aj organizácie ako Greenpeace či Za matku Zem spolu so záhradkárskymi zväzmi a pod. Je potrebné zdôrazniť, že občianska advokácia sa nachádza vo všetkých oblastiach, t. j. vzdelávanie, sociálne služby, zdravotná starostlivosť, kultúra a rekreácia, rozvoj a bývanie a pod.
5. V zahraničí sa v tejto súvislosti často používa pojem *social justice*, ktorý pomenúva mnohé aktivity zamerané na obhajobu práv a záujmov marginalizovaných skupín či rôznych sociálnych menšín a akcentuje otázku spravodlivosti.
 6. Pojem „ne-štát“ je používaný v zmysle negatívneho vymedzenia štátu, t. j. ako označenie pre inštitúcie, ktoré nie sú súčasťou štátu, ako napríklad MNO, ale aj cirkevné či komerčné organizácie. Neštátne subjekty pôsobia napríklad v zdravotníctve, vzdelávaní, sociálnej sfére a pod.
 7. Etatizmus je uvádzaný vo viacerých významoch: centralizmu; neúmerne stotožnenie sa vlády so štátom; významná rola štátu v súkromnej sfére; vyjadrenie moderného nacionalizmu.
 8. Pozri napríklad medializovanú diskusiu o vyvlastňovaní vo verejnom záujme v júli a auguste 2004 v denníku *Sme* v súvislosti s kauzou vyvlastňovania pozemkov pre investíciu Hyundai-KIA pri Žiline.
 9. Pozorovatelia zo zahraničia, ktorí vnímajú Slovensko ako „tígra“ strednej Európy, i štatistické ukazovatele životnej úrovne napriek všetkým problémom poukazujú na objektívny rast kvality života.
 10. Pozri napríklad aktivity neformálnej siete aktivistických skupín Občania v akcii (www.ovs.sk) a mimovládnej organizácie Centrum komunitného organizovania (www.cko.sk), ktoré vychádzajú z princípov amerického komunitného organizovania adaptovaného na naše kultúrne prostredie. Porovnaj s Miková – Bianchi, 2000.
 11. Téma organizovaného presadzovania záujmov a monitorovania vývoja v tejto oblasti sa od roku 1997 pravidelne venuje Darina Malová v *Súhrnnej správe o stave spoločnosti*, ktorú vydáva Inštitút pre verejné otázky. Vo sfére organizovaného presadzovania záujmov sa nachádza široké spektrum tzv. záujmových organizácií, napríklad Konfederácia odborových zväzov, Združenie podnikateľov, Asociácia zamestnávatelských združení a zväzov, vrátane množstva združení z mimovládneho občianskeho prostredia.
 12. Z anglického výrazu „watchdog“ (strážny pes). Rolu „strážnych psov“ demokracie plnia médiá, politická opozícia a mimovládny sektor.
 13. Verejná prospešnosť nie je v právnom systéme SR dodnes jednoznačne zadefinovaná.
 14. To sa v súčasnosti mení a v ostatnom období dochádza k postupnému znižovaniu váhy, ktorú majú zo zákona rôzne profesijné komory.
 15. Uvádza sa tu napríklad, že v oblasti obhajoby občianskych záujmov pôsobia oproti iným oblastiam len 2,2% dobrovoľníkov. Podobné je to aj v otázke darcovstva pre obhajobu občianskych záujmov (pozri Bútorá – Bútorová, 1996, *Citizens...*, 2001). Napriek viacerým dátam je stále zložité odlíšiť advokačné aktivity od iných aktivít vzhľadom k tomu, že sú prierezové a môžu sa dotýkať rôznych oblastí, ktoré sú vo výskumoch uvedené popri nich.
 16. Znenie *Aarhuského dohovoru*, ktorý je príkladom toho, ako sa takéto práva uplatňujú v environmentálnej oblasti, je na www.unece.org/env/pp/treatytext.htm.
 17. Od 1. mája 2004 sa občanom SR otvorila možnosť využívať petičné právo aj voči Európskemu parlamentu, či už v otázkach všeobecného záujmu, individuálnej sťažnosti, alebo na vyjadrenie stanoviska v otázke verejného záujmu. Téma petície musí spadať do oblasti činností EÚ. Zásady a ciele EÚ zahŕňajú slobodný pohyb osôb, tovaru, služieb a kapitálu; zákaz diskriminácie na základe národnosti; rovnaký prístup k mužom a ženám; ochranu životného prostredia; harmonizáciu daní (www.europarl.eu.int).
 18. „Príspevky na činnosť občianskych združení sú pozostatkom financovania spoločenských organizácií, ktoré pôsobili v minulom režime ako súčasť Národného frontu. Po zrušení Národného frontu bolo nevyhnutné rozhodnúť, ktoré organizácie bude štát naďalej finančne podporovať napriek tomu, že boli formálne od štátu oddelené. A tak sa organizácie, ktoré vznikli rozdelením Slovenského zväzu invalidov, dostali pod gesciu Ministerstva práce, sociálnych vecí a rodiny SR, Slovenský Červený kríž pod gesciu Ministerstva zdravotníctva SR a mládežnícke organizácie a športové zväzy pod gesciu Ministerstva školstva SR. Špecifikom týchto príspevkov je, že sú viac-menej dopredu určené pre určitý okruh organizácií a nie pre všetky občianske združenia pôsobiace v danej oblasti je zabezpečený otvorený prístup k nim. V niektorých rezortoch zúžili okruh príjemcov len na občianske združenia, čo znemožňuje prístup k týmto verejným zdrojom tým MNO, ktoré majú inú právnu formu. Keďže nie je reálna alternatíva nahradiť tieto príspevky zo štátneho rozpočtu príspevkami z iných zdrojov, neziskové organizácie nevyvíjajú dôrazný tlak na zmenu pravidiel ich rozdeľovania a prijímajú pravidlá určené štátom.“

- tom“ (Woleková, 2000, s. 69). Pozri aj správy o monitoringu financovania mimovládnych organizácií zo štátnych zdrojov na Slovensku v roku 2000 a 2002 z pera Marianny Belejovej-Dluhej a Kamila Kouřila.
19. Iničiátormi tejto kampane boli Andrej Bartosiewicz (Združenie na podporu lokálnej demokracie), Ingrid Baumannová (Nadácia pre občiansku spoločnosť), Daniel Brezina (Gemma '93), Zora Bútorová (Inštitút pre verejné otázky), Pavol Demeš (SALA-SCTS), Peter Hunčík (Nadácia Sándora Máraiho), Michal Kravčík (Ludia a voda), Juraj Mesík (Nadácia Ekopolis), Dušan Ondrušek (Partners for Democratic Change Slovakia), Braňo Orgoník (Trenčianske neformálne združenie) a Šarlota Pufflerová (Nadácia Občan a demokracia), ktorá sa stala hovorkyňou kampane (pozri Demeš, 1998). Bližšie pozri publikáciu *Kto? Prečo? Ako? Slovenské voľby 1998*, ktorú v roku 1999 vydal Inštitút pre verejné otázky.
 20. Členmi koordinačnej skupiny boli CPHR – Transparency International Slovensko, Eko fórum, Nadácia Občan a demokracia – MRG, Občianske Oko, Memo '98, Grémium tretieho sektora, ETP Slovensko, ELF, Združenie na podporu lokálnej demokracie, ChangeNet.
 21. Sporným je v tomto prípade vplyv mimovládnych organizácií na zmenu postojov verejnosti v otázke podpory vstupu SR do NATO, keďže významnejšími faktormi mohli byť signály významných predstaviteľov politických strán (napríklad Vladimíra Mečiara).
 22. Občianska poradňa pre ľudské práva.
 23. Áno pre život, eRko – Hnutie kresťanských spoločenských detí, Domum Vitae, Hnutie Modlitby matiek, Kresťanskodemokratická mládež Slovenska, Spoločenstvo evanjelickej mládeže, Spoločenstvo života, Spoločnosť pre rodinu a zodpovedné rodičovstvo, Klub mnohodedných rodín, Zázrak života, Združenie Ageus, Združenie kresťanských spoločenských mládeže, Ži a nechaj žiť, Liga pár páru na Slovensku, Inštitút rodiny.
 24. Združenie Občan a demokracia a program „Právo vo verejnom záujme“ – Centrum pre podporu miestneho aktivizmu.
 25. ELF, Centrum pre filantropiu – ETP Slovensko, n. o., IVO, M.E.S.A. 10, Nadácia Ekopolis, Nadácia Občan a demokracia, NOS-OSF, Občianske oko, TIS, Združenie Empatia, ChangeNet.
 26. Iničiatívnu skupinu pri Centre pre vzdelávaciu politiku tvorí združenie Orava pre demokraciu vo vzdelávaní, združenie Občan a demokracia, združenie Reforma školstva pri Klube Strážov, SEVO Špirála, Centrum environmentálnej a etickej výchovy Živica, občianske združenie Šťastné deti.
 27. V zmysle kvality, ktorú pre spoločnosť prinieslo mimovládne prostredie, či už v podobe inovácií, alebo kontroly moci a nastavovania zrkadiel spoločnosti.
 28. Najskôr ako organizačná zložka Centra pre hospodársky rozvoj a od roku 2002 ako občianske združenie.
 29. Napríklad hneď po nadobudnutí účinnosti zákona č. 211/2000 o slobodnom prístupe k informáciám Nadácia Občan a demokracia začala s rozsiahlym monitorom implementácie tohto zákona v praxi a viaceré ďalšie organizácie (Centrum pre podporu miestneho aktivizmu, NOS-OSF atď.) vydali príručky o aplikácii zákona v praxi, najmä z pozície občanov. V roku 2004 sa rozbehol občiansky monitoring súdnej praxe, ktorý realizuje Asociácia pre otvorené súdnictvo v spolupráci s United Nations Development Programme (UNDP).
 30. Asociácia organizácií zdravotne postihnutých občanov SR, Organizácia muskulárnych dystrofiíkov v SR, Slovenský zväz sluchovo postihnutých, Slovenský zväz zdravotne postihnutých, Slovenský zväz telesne postihnutých, Únia nevidiacich a slabozrakých Slovenska, Zväz postihnutých civilizačnými chorobami, Zväz na pomoc ľuďom s mentálnym postihnutím.
 31. Vytvorila sa aj internetová diskusná skupina platformy@list.changenet.sk a uskutočnilo sa viacero stretnutí „Platformy“ platformi, najmä v súvislosti s novým obsadením RV MNO, ako aj s niektorými legislatívnymi zmenami v oblasti daní zo začiatku roku 2003, ktoré výrazne zasiahli do daňového režimu MNO.
 32. Posledne menovaný fond nemá pôvod v súromnom kapitále, ale v dare Nemecka občanom USA z vďaky za povojnovú pomoc prostredníctvom tzv. Marshallho plánu.

LITERATÚRA

1. *Budúcoročný rozpočet dostáva jasné kontúry*. Sme, 28. august 2004.
2. Bútorá, M. – Mesežnikov, G. – Bútorová, Z. (ed.): *Kto? Prečo? Ako? Slovenské voľby '98*. Bratislava, Inštitút pre verejné otázky 1999.
3. Baťová, K.: *Dobrovoľníctvo a darovosť na Slovensku*. In: Woleková, H.: *Dobrovoľníctvo vo svetle výskumu*. Bratislava, Nadácia S.P.A.C.E. 2002.
4. Beblavá-Sičáková, E. – Zemanovičová, D. (ed.): *Protikorupčné nástroje*. Bratislava, Transparency International Slovensko 2003.
5. Belejová, M.: *Súčasný stav financovania mimovládnych organizácií zo štátnych zdrojov na Slovensku*. Bratislava, SALA-SCTS 2000.
6. Burkeman, S.: *Foundations, the state and social justice*. Alliance Extra, September 2004; <http://www.allavida.org/alliance/axsep04a.html>.
7. Bútorá, M. – Košťálová, K. – Demeš, P. – Bútorová, Z.: *Tretí sektor, dobrovoľníctvo a mimovládne neziskové organizácie na Slovensku (1995 – jar 1996)*. In: Bútorá, M. – Hunčík, P. (ed.): *Slovensko 1995. Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Bratislava, Nadácia Sándora Máraiho 1996.

8. Bútorá, M. – Košťálová, K.: *Vývoj tretieho sektora*. In: Bútorá, M. – Hunčík, P. (ed.): *Slovensko v šiestom roku transformácie*. Bratislava, Nadácia Sándora Máraiho 1995.
9. Bútorová, Z. – Bútorá, M.: *Mimovládne neziskové organizácie a dobrovoľníctvo na Slovensku očami verejnej mienky I*. Bratislava, S.P.A.C.E. – Centrum pre analýzu sociálnej politiky 1996.
10. *Citizens Participation and Local Government in Slovakia*. Výskumná správa. Bratislava, FOCUS 2001.
11. Demeš, P.: *Občianska advokácia*. In: *Čítanka pre pokročilé neziskové organizácie*. Bratislava, Partners for Democratic Change Slovakia 2000.
12. Demeš, P. – Bútorá, M.: *Tretí sektor a dobrovoľníctvo*. In: Bútorá, M. – Ivantyšin, M. (ed.): *Slovensko 1997. Súhrnná správa o stave spoločnosti a trendoch na rok 1998*. Bratislava, Inštitút pre verejné otázky 1998.
13. Demeš, P.: *Mimovládne neziskové organizácie a dobrovoľníctvo*. In: Kollár, M. – Mesežnikov, G. (ed.): *Slovensko 2002. Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Bratislava, Inštitút pre verejné otázky 2002.
14. Demeš, P.: *Tretí sektor a dobrovoľníctvo*. In: Kollár, M. – Mesežnikov, G. (ed.): *Slovensko 2000. Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Bratislava, Inštitút pre verejné otázky 2000.
15. Demeš, P.: *Tretí sektor a dobrovoľníctvo*. In: Kollár, M. – Mesežnikov, G. (ed.): *Slovensko 2001. Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Bratislava, Inštitút pre verejné otázky 2001.
16. Demeš, P.: *Tretí sektor a dobrovoľníctvo*. In: Mesežnikov, G. – Ivantyšin, M. (ed.): *Slovensko 1998 – 1999. Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Bratislava, Inštitút pre verejné otázky 1999.
17. Demeš, P. – Forbrig, J.: *Passing the Eurotest*. Alliance, Vol. 8, No. 4, December 2003.
18. Dluhá, M. – Kouřil, K.: *Štátne zdroje a financovanie mimovládnych organizácií na Slovensku v rokoch 1998 – 2002*. Bratislava, SAIA-SCTS 2002.
19. Foldesová, A. – Novotný, P. – Pirošík, V. – Forgács, D. – Václavová, H. – Tomatová, J.: *Ako môže hlas občanov presadiť zmenu legislatívy*. Bratislava, Občianske oko 2002.
20. Huba, M.: *Ponovembrové Slovensko*. Bratislava, Slovenská spoločnosť pre trvalo udržateľný život 1994.
21. Hrubala, J. – Kovačechová, E. – Žilincík, P.: *Prístup k spravodlivosti – Bariéry a východiská*. Materiály z konferencie, ktorá sa konala 21. – 22. mája 1999 v Senci. Bratislava, Centrum pre podporu miestneho aktivizmu 1999.
22. Košťálová, K. – Mattoš, B. – Síkeľová, M. (ed.): *Aktivity mimovládnych organizácií pred parlamentnými voľbami 2002*. Bratislava, SAIA-SCTS 2002.
23. Majchrák, J. – Marošiová, L. (ed.): *Doviediel za roh. 21 politikov o mimovládnych organizáciách*. Bratislava, Inštitút pre verejné otázky 2003.
24. Malová, D.: *Reprezentácia zdánov: Od prevodových pák ku štátno-straníckemu korporatizmu?* In: Szomolányi, S. (ed.): *Slovensko: Problémy konsolidácie demokracie*. Bratislava, Slovenské združenie pre politické vedy 1997.
25. Marada, R.: *Kultúra protestu a politicizácie každodennosti*. Brno, Centrum pre štúdium demokracie a kultúry 2004.
26. Mészáros-Lamp, Z.: *Assessing Percentage Laws: 1% Legislation in Hungary and Slovakia. Taxpayer Response Compared*. SEAL Journal, Summer – Autumn 2004.
27. Miková, K. – Bianchi, G.: *Občania a verejné rozhodovanie*. In: *Čítanka pre pokročilé neziskové organizácie*. Bratislava, Partners for Democratic Change Slovakia 2000.
28. Novotný, P. – Forgács, D. – Veľšic, M.: *Mimovládne neziskové organizácie a voľby*. In: Mesežnikov, G. – Gyárfášová, O. – Kollár, M.: *Slovenské voľby '02. Výsledky, dôsledky, súvislosti*. Bratislava, Inštitút pre verejné otázky 2003.
29. Salamon, L.: *Global Civil Society. An Overview*. The Johns Hopkins Comparative NonProfit Sector Project 2003.
30. Sip, D.: *Začiatky organizovania na Slovensku s Národným demokratickým inštitútom pre medzinárodné záležitosti (NDI)*. Prešov, Prešovské občianske fórum 1998.
31. *Výročná správa Nadácie Ekopolis*. Bratislava, Nadácia Ekopolis 1999.
32. Woleková, H. – Petrášová, A. – Toepler, S. – Salamon, L. M.: *Neziskový sektor na Slovensku – ekonomická analýza*. Bratislava, S.P.A.C.E. – Centrum pre analýzu sociálnej politiky 2000.
33. Woleková, H.: *Tretí sektor a štát*. In: *Čítanka pre pokročilé neziskové organizácie*. Bratislava, Partners for Democratic Change Slovakia 2000.
34. Zamkovský, J.: *Ako organizovať efektívne*. Bratislava, Nadácia pre podporu lokálnej demokracie, Centrum pre podporu miestneho aktivizmu 1996.
35. Žilincík, P. – Mičaník, R.: *Územné rozhodnutie a stavebné povolenie. Ako sa zapojiť do rozhodovania*. Bratislava, Centrum pre podporu miestneho aktivizmu 1997.
36. Žilincík, P. – Hrubala, J.: *Právne aspekty občianskej aktivizácie*. In: *Čítanka pre pokročilé neziskové organizácie*. Bratislava, Partners for Democratic Change Slovakia 2000.
37. Svák, J. – Haňdiak, P. a kol.: *Právna úprava tretieho sektora*. Bratislava, 1. slovenské neziskové centrum, Nadácia otvorenej spoločnosti – Open Society Foundation 2002.
38. www.transparency.sk
39. www.nadaciamilanasimecku.sk
40. www.charta77.sk
41. www.cepa.sk
42. www.obcanademokracia.sk
43. www.changenet.sk
44. www.shv.sk
45. www.ceetrust.org
46. www.gremium3S.sk
47. <http://www.government.gov.sk/vlada/poradne-organy/rvnmio>
48. www.fair-play.sk
49. www.cko.sk
50. www.ova.sk